

161
2

ქართული აზიანი

№ 18

ქანი პიყავით გუჟინ?

წერილი

იაკობ გოგებაშვილისა

ივს _____

ბა. _____

სპ. _____

ტფილისი

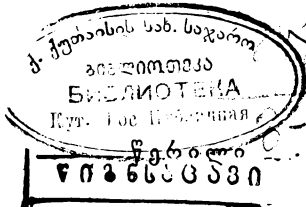
სტამბა წიგნების გამომცემელ ქართველთა აზიანავობისა

1892

8/167

9(478.22)

რანი ვიყავით გუჟინ?

167

იაკობ გოგებაშვილისა

წიგნის ფონდი

1937

167

888

ტფილისი

სტამბა წიგნების გამომცემელ ქართველთა ამხანაგობისა

1892

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 7 Ноября 1891 года.

Типографія Грузинскаго Издательскаго Товарищества,
Лорисъ-Меликовская улица, домъ Мдивани № 28.

რანი ვიყავით გუზინე?*)

შავთა დროთ ვერა შესცვალეს მის გული ანდამატისა,
იგივე მხნე, იგივე მღერალი, მოყვარე თავის მიწისა.

გრ. ორბელიანი

I

ქართველების შესუსტება, გულის გატეხა, უკან ჩამორჩომა ამ ჟამად შეადგენს იმისთანა აშკარა მოვლენას, იმისთანა ცხად ჭეშმარიტებას, რომელსაც, ბევრად თუ ცოტად, ყველა ჰგრძნობს, ყველა ამჩნევს, არამც თუ განათლებული, არამედ უკანასკნელი უმეცარიც.

ბევრნი თუ არა, ზოგიერთნი მაინც, ამ უკან დახვევის, უკან წასვლის მიზეზს ეძებენ იმ მდგომა-

*) ეს ისტორიული წერილი თორმეტის წლის წინად დაიბეჭდა ჟურნალს „ივერიაში“. მის მახლობელ მიზეზად და ერთს უმთავრეს წყაროდ გახდა საქართველოს უკანასკნელის მეფის გიორგის მეცამეტის ცხოვრების აღწერა, რომელიც ეკუთვნის განსვენებულს პლატონ იოსელიანსა და რომელიც დაიბეჭდა იმავე ჟურნალში. პლატონ იოსელიანი იყო ძე მხურვალე

რეაბაში, რომელშიაც იყო ჩავარდნილი საქართველო. წარსულ საუკუნის დამლევს. ჩვენის აზრით, ამ გვარი სჯა სრულიად უსაფუძვლოა და დიდს შეცდომილებას შეადგენს. ეს შეცდომილება დიდად მავნებელია ჩვენთვის ორი მხრით: ჯერ ერთი ესა, რომ მეძიებელს უბნევს გზასა და სენის მიზეზს უჩვენებს სრულიად სხვა დროში და სხვა ადგილას და ამითი წამდვილ მიზეზის გამოკვლევას, პოვნას და მოსპობას უშლის; მეორეს მხრით იმითია ცუდი, რომ სრულიად ახალს, მოსარჩენს სენს ჰრაცხს ძველს სენად, სთელის დიდის ხნის სევედად, ხრონიკულს თვისებას აწერს მას და განკურნების იმედს თითქმის სრულიად უკარგავს მამულიშილსა.

საიდგან წარმოსდგება ეს მავნებელი შეცდომილება?

შემეტეს ნაწილად იქიდგან, რომ ჩვენის სამეფოს სახლის, ბაგრატიონთა გვარის, დაწერილმანებას,

და განვითარებულის მამულიშილისა და ფრიად პატივცემულის მოძღვარისა, სამეფო კარის მღვდლისა, ჰქონდა დაახლოებული ნაცნობობა რუსეთსა და საქართველოში ჩვენის სამეფოს გვარეულობის წევრებთანა, კარგად იცნობდა მოსწრებულ გვამთა და თითქმის ყველაზედ უკეთესად შეეძლო თვით სათავეშივე შეეტყო წამდვილნი და უტყუარნი ცნობანი საქართველოს ისტორიის უკანასკნელ ხანაზედ. მისი მოწმობა მით უმეტესად უნდა ჩაითვალოს მიუფერებლად და მიუდგომლად, რომ თუ ერთი ნახევრობით პლატონ იოსელიანი მოგაგონებდათ თავისს მამის მხურვალე მამულიშილოებას, მეორე ნახევრობით იგი იყო წამდვილი მოხელე, ჩინოვნიკი.

გაფუქსავატებას და დაუძლოურებას მიაწერენ მთელს ერსა, გადააქვთ მთელს ხალხზედ და კერძო წყლულს ჰრაცხავენ საზოგადო სენად; მაგრამ ისტორიული უტყუარი ფაქტები ამ დასკვნის წინააღმდეგ ჰღალაღებენ.

მართალია, თვით მეფე მრეკლე მეორე, საუკეთესო წარმომადგენელი, მახტანგ მეექვსის შემდეგ, ბაგრატიონთა გვარისა მეთერთამეტე საუკუნეში, წინაღუდგა დასავლეთის და ამოსავლეთის საქართველოს შეერთებას, რომელსაც ერთ-პირად და მხნედ ჰთხოულობდნენ იმერნი და ამერნი და, ქვეყნის საუბედუროდ, ჩაშალა ეს ბრძნული წადილი ერისა იმ ეგოისტურ წვრილმანი მიზეზის გამო, რომ თავის შვილის-შვილისათვის არ ეწყენინებინა და არ მოეკლო იმერეთის ტახტზედ ფარფაშობა; ისიც ჭეშმარიტია, რომ თვით მემკვიდრემ საქართველოს ტახტისამ ბიორგიმ, უბრალო უსიამოვნებისა გამო მამასთან, საშინელ განსაცდელის ჟამს არ მოაშველა მრეკლეს ქიზიყილამ ჯარი სპარსელების წინააღმდეგ და შეიქმნა მიზეზი თავის ქვეყნის აოხრებისა აღა-მამად-ხანისაგან; აგრეთვე ცნობილია ბევრისათვის ისიც, რომ ბიორგი მეფე თითქმის მთელს თავის დროს ატარებდა ერთის მხრით ზაქის ხორციით შექცევაში და მეორეს მხრით ხატების მთხვევაში და ბერულ ჩხირკედელაობაში მაშინ, როდესაც ყოველის მხრით მის სამეფოს მრავალი მტერი აქედ-იქიდგან უწყევტდა ილაჯსა, ჰგლეჯდა და აოხრებდა; ისიც ნამდვილია, რომ მემკვიდრე ბიორგი მეფისა ღავით, გენერალ-ლეიტენან-

ტი რუსის ჯარისა, იმის მაგიერად, რომ არეულს და აშფოთებულს ქვეყანას პატრონად ასჩენოდა, თავის რეგენტობის უფლებას წერილმან, პიროვან ჯავრის ამოსაყრელად ჰხმარობდა და საპყრობილეში ჰყრიდა შორს გამჭვრეტელს მამულიშვილებს, რომელნიც კარგად ჰხედავდნენ, რომ ის, უგუნურ ესავსავით, ოსპის შეჭამაღზედ სცვლიდა თავისს უფლებასა და ჰლუპავდა ქვეყანასა; ბოლოს ისიც ბევრსა აქვს შეტყობილი, რომ სამეფოს სახლის წევრნი, საუბედუროდ ქვეყნისა, მეტად გამრავლებულნი, ერთმანეთის მტრობაში, ჯიბრში და ქვეყნის ღალატში ირთმევდნენ სულსა, შემოჰყავდათ საქართველოში მისი მოსისხლე მტრები, აქელვინებდნენ მას და მოკლებულნი იყვნენ საზოგადო სიკეთეზედ და ინტერესებზედ ზრუნვასა, საპოლიტიკო აზრებს და წადილებს. ჭველა ეს ფაქტები და მრავალნი მათ გვარნი სრულს ჰქმარიტებას შეადგენენ, მაგრამ ყველა ეს რას ამტკიცებს? მხოლოდ მას, რომ ბაგრატიონთა გვარი აღარ იყო ამ დროს წარმომადგენელი ქვეყნის სიკეთისა, იმის დროშაზედ აღარ ეწერა ბედნიერება საქართველოსი, ის ყველაფერზედ უწინ ჰზრუნავდა თავის წერილმან სარგებლობაზედ, პიროვან სიამოვნებაზედ, და მას მსხვერპლად სწირავდა ერის სარგებლობას, ხალხის ინტერესებსა.

II

სრულიად სხვა სურათს, სხვა სანახავს წარმოადგენდა თვით საქართველოს ერი. თუმცა იგი დიდის ხნის განმავლობაში იყო სამხედრო შერჩევის გავლენის ქვეშა (военный поддирь), რომელიც საუკეთესო მამულის ვაჟ-კაცთა ჰელეტავს ბრძოლის ველზედ უჩამომავლოთა და გვარტომობის აღორძინების ასპარეზზედ ბურთსა და მოედანს უტოვებს ჩათლახ შვილებს ერისას, თუმცა შეუწყვეტელ და დაუსრულებელ მტერთან საქართველო ბევრგან იყო დაჭრილი და შესუსტებული და თუმცა ბევრი მკაცრი გარემოება აწუხებდა გარედგანაც და შინიდგანაც,— მაგრამ ძვალ-ხორცი ერს სნეული არა ჰქონდა, ჯანი და ღონე კიდევ ბლომად მოსდევდა და უკეთესის მომავალის იმედი გულში უღვივოდა. თავისი ღვაწლიანი მარჯვენა ბევრგან ჰქონდა დაკოდილი და დასისხლებული, მაგრამ მითი ჯერ კიდევ მაგრა ეჭირა დროშა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისა, ჯერ კიდევ მტკიცედ იცავდა პირველს ადგილს კავკასიის ხალხთა დასში, ჯერ კიდევ ერთად-ერთი ლამპარი იყო ცივილიზაციისა არამც თუ კავკასიონში, არამედ მთელს მცირე აზიაში.

ამ გვარ დასკვნამდის მივა ჩვენის ერის შესახებ ყველა, ვინც კი ყურადღების დამყარებით ჩააკვირ-

დება საქართველოს მაშინდელს მდგომარეობასა და შეიძლებს დასერილის ქერქის ქვეშ გაარკვიოს სალი ჯანი, მთელი გული და მომავალიანი შინაარსი.

ღავიწყობთ თუნდა იქიდგან, რომ დაუსრულებელ ხიფათთაგან, აუარებელ დაჭირებათაგან საქართველომ ისე გამოიტანა თავი, რომ სახელმწიფო ეალი სრულიად არ დაიღო. მართალია, გარეგანის ეალის აღება თითქმის შეუძლებელი იყო მაშინდელს ღროში და მდგომარეობაში, მაგრამ შინაგანის ეალის სესხება კი ყოველთვის მოხერხდებოდა. თეითონ ხალხშიაც კერძო ეალი იშეიათს მოეღენას შეადგენდა... შემძლებელნი სახლობანი თეით გლენთა შორის ბეერნი იყენენ და ჭირნახულის გარდა ფულიც ბლომად ჰქონდათ, თუმცა ფული მაშინ ერთი-ათად უფრო ძერი იყო, მანამ ჩენს ღროში. ამას, სხეთა შორის, გეიმტეიცებს ის ფაქტი, რომ წინადაც ბლომად ჰპოულობდნენ და ახლაც ხან-და-ხან ჰპოულობენ მიწაში ფულით საესე ქილებსა, ჩენს წინა-პართაგან ჩაფლულებსა. ძელებური დოვლათი ეხლაც ნატერის საგანს შეადგენს ხალხში. საჭმელ-სასმელი, ტანთ-საცმელი თუმცა მარტივი იყო, მაგრამ თითქმის ყველას საკმაოდ ჰქონდა. სიიაფე ყველაფრისა ახლა ჩენთვის თითქმის საარაკო და დაუჯერებელ ამბავს შეადგენს. საკერიელიც არ არის: ყველაფერი ნიფეთულობა ცხრა მთას იქიდგან როდი მოდიოდა ახლანდელსავით. არამც თუ ქალაქებსა, თითქმის ყველა სოფელს ჰყვანდა ხელოსნები, რომელნიც

აკმაყოფილებდნენ ხალხის მოთხოვნილებათა. მაშინ-
დელი საფეიქროები, მაგალითად, რომელნიც მოფე-
ნილნი იყვნენ მთელს საქართველოში, უხვად უმზა-
დებდნენ ხალხს სამოსელსა, მერდინებსა, შალებსა და
სხვა მატერიებსა. სხვა გვარი ხელოსნობაც მალდა
იდგა. მრთის რუსის გენერლის, გვარად სლივიცკის,
მოწმობით, წარსულის საუკუნის დამლევს გამოჩე-
ნილი ხელოსანი ქართველი ივანე ზოტიშვილი აკე-
თებდა და ჰყიდდა, აბაზად თითოს, იმსთანა სამარ-
თებლებს, რომელთაც „არცა ერთი ნაკეთი ევრო-
პიაში არ შეედრებაო“. შესანიშნავია, რომ 1827 წელს,
როდესაც სლივიცკის, ჩვენს ქვეყანაში დაბრუნებულს,
მოენდომებინა ამ გვარივე სამართებლის ყიდვა, ეს
ხელოსნობა სრულიად ამოფხვრილიყო ტფილისში.
მკრომჭედლობა, მხატვრობა, არხიტექტურა ქართვე-
ლებში გავრცელებულნი იყვნენ და თვითოეულს ხე-
ლობას ჰყვანდა გამოჩენილი და სახელ-განთქმული
ხელოსნები, როგორც მაგალითად: გლახა ზაზიაშვი-
ლი, ჩინებული არხიტექტორი, ეკლესიების მშენებე-
ლი, გაბრიელ მასხლაშვილი, ოქრო-მჭედელი, ნიკო-
ლოზ მხატვარი, აბხაზი და სხვ...

მეურნეობა, შუა საუკუნოებში აყვავებული, არ
იყო სრულიად შეჩერებული გაუკეთესების გზაზედ
გარეგანის შევიწროების გამო და ცოტათი მაინც
წინ მიდიოდა წარსულს საუკუნეშიაც. ამას, სხვათა
შორის, გვიმტკიცებს ახალის არხების გაყვანა უდა-
ბურ ადგილების მოსარწყავად; ეახტანგ მეექვსის საფ-

ლავის ქვაზედ, სხვათა შორის, ვკითხულობთ შემდეგს სიტყვებს: „ქსნის რუი ხუნანს წავიდე, გალმითაჲ მოვრწყე ველანი, მაშავრის რუ ტბას შევრიე, შიგთევზი ჩავსვი ყველანი...“ მრავალი ქვითკირის ნასახლარები, ნადარბაზევეები, რომელიც ამ ოცის წლის წინად ყველა სოფლებში ბლომად იპოვებოდა და ახლაც იპოება, ქვითკირის ვეებერთელა ციხეები, აგებულნი წარსულ საუკუნის მეორე ნახევარში, ამტკიცებენ, რომ ხალხი შემძლებელი იყო და კარგს მდგომარეობას შეჩვეული. ძველებური გულიანი საჯარო ღონის კაცებისა და ქალებისა, რომელსაც ჩვენგანი ყველა მოსწრებია პატარაობაში და რომელიც ახლა თითქმის სრულიად განქრა, მეტადრე ქალებში, ცხადად გვიჩვენებს, რომ მაშინდელ ცხოვრებას ქართველებისას არ აკლდა გულითადი სიხარული, შეხარულება ცხოვრებისადმი (жизнерадостность), ეს უმთავრესი წყარო ბედნიერებისა, თუმცა გარეგანი ხიფათი და გაჭირვება ხშირად კარზედ ადგათ...

„საქართველო არის ქვეყანა, სადაც მეტის-მეტის სიამოვნებით სცხოვრებენ, თუმცა იაფად კი ისმენ ამ სიამოვნებასა“, ამბობს მსოფლიო მოგზაური დღლაპორტი, რომელმაც საქართველო დაიარა 1768 წელში. „ეს ქვეყანა სავსეა პურიით, ბაღეულობით და ხილით. აქაური პური და ხორცი მეტად გემრიელია. ლენო მოჰყავთ ძალიან კარგი და ქართველებს სმაში ვერაინ შეედრება. ქალები საქართველოში ისეთი მშვენიერები, ისეთი ლამაზები არიან, რომ განუცვი-

ფრელად მე მათ ვერ შეეხედავდი. მამა-კაცები არიან ამაყნი და ამპარტავენნი და ისე სძულთ სომეხნი, როგორც ჩვენ ურიები, რადგანაც სომეხნი კადრულობენ ყოველ გვარს დაბალს საქმეს, ოღონდ კი ფულის გამოჩენა შეიძლონ. თუ კარგად გავეშინჯავთ, არა ერთს მსგავსებას ვიპოვნით ქართველთა და ფრანციელთა შორის.“

შველა ეს სიკეთე იყო შედეგი უმთავრესად სამის სასარგებლო სამეფო დაწესებულებისა. ჩვენი სახელმწიფო სრულიად მოშორებული იყო სამს უმთავრესს სენსა, სამს მრავალთაგანს სეაესა, რომელნიც ყველგან ხალხის დოვლათს ჩანჭთქამენ, ჰყლაპვენ, აღარიბებენ ერსა და პირში სულსა ჰხუთავენ. მე ვამბობ ბურჟუაზიაზედ, ბიუროკრატიაზედ და სამუდამო ჯარზედ. მაჭარი მაშინ ჩვენში ბურჟუად, ხალხის სისხლის მსმელ წურბელად ვერ გადაიქცეოდა, რადგანაც ეშინოდა დაიარაღებულის ხალხისა და თავის მხეცურს სიხარბეს თვითონვე ლაგამსა სდებდა. სამართალი ჩვენში იყო სიტყვიერი და საქვეყნო, მისი წარმოება მიყვანილი იყო უკანასკნელ სიმარტივემდე, — კანცელარიას, ურიცხვს ჩინოვნიკების ორ-კეც, სამ-კეციან ჯამაგირს ისე ვიყავით მოკლებულნი, როგორც ყურძნის ნაცარსა. სამშობლოს მტერთაგან იცავდა საერო მილიცია, რომელიც მშვიდობიანობის დროს თავისი გამრჯელი მარჯვენით სიმდიდრეს იძენდა და ლაშქრობის დროს ხმალს აელვარებდა. ამიტომ სახელმწიფო ხარჯი იყო ისეთი მცირედი,

რომ გლენხი მის გადახდას ვერც კი იტყობდა. თამამად შეიძლება სთქვას კაცმა, რომ რაც ჩვენმა გლენხობამ მარტო ორლოესკის ლუბერნატორობის დროს გაიღო ხარჯი, იმოდენა იმას არ გამოერთმევია მთელის მეთვრამეტე საუკუნის განმავლობაში. რაც შეეხება საბატონო ხარჯს, ისიც სამძიმო არ იყო, რის გამოისობით, ამას მკითხველი რაედენსამე სტრიქონის ქვემოლ შეიტყობს.

მაშინდელი საქართველო ჩვენს გონებაში იხატება როგორც აოხრებული ქვეყანა, მეტად თხლად დასახლებული და მცხოვრებთა რიცხვით ძალიან შემცირებული. ისტორიულის ფაქტების გაცნობა ამ შეხედულობასაც სრულიად აკრუებს. მართალია, ჩვენი პატივ-ცემული მეისტორიე ბ. ბაქრაძის გამოკვლევით, მარტო ერთ შემოსვლაზედ შახ-აბასმა ძახეთში გასწყეიტა 60—70 ათასი სული და ტყვედ სპარსეთში წაასხა 100,000 მეტი; ისიც მართალია, რომ ლეკებმა ჩვენგან წასხმულ ტყვეებით ცამეტი სოფელი დაასახლეს დაღესტანში; აგრეთვე ჭეშმარიტია, რომ წარსულის საუკუნის დამღვეს ბევრი სოფლები, მახუშტის ქარტებში მოხსენებულნი, სრულიად გავერანგებულნი იყვნენ,—მაგრამ მაინც მაშინდელი რიცხვი მცხოვრებთა ძლიერ მალლა იდგა. აი ამისი მტკიცე საბუთი. ტფილისის აკლემის შემდეგ სპარსელებისაგან მეფე ბიორგიმ მოახდინა ძახეთში მცხოვრებთ აღწერა და აქ აღმოჩნდა 42,000 კომლი კაცი. თუ სახეში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ იმ დროს ქარ-

თველები სცხოვრობდნენ დიდ-დიდ ჯალაბობით და თვითონ ჯალაბში იქნებოდა არა ნაკლებ ათის სულისა, მაშინ ჩვენთვის აშკარა იქნება, რომ კახეთში ამ დროს ყოფილა ოთხი ათასი სული. ეს რიცხვი აღემატება კახელების ახლანდელს რაოდენობასაც კი.

როგორ ჰხდებოდა ეს? რატომ არ ვერანდებოდა ქვეყანა, რომელიც თავის ძეთა დას-დასობით ჰკარგავდა სიკვდილით ბრძოლის ველზედ და ტყვედ წაყვანით სპარსეთში, ოსმალეთში, ლადესტანში და გადასახლებით რუსეთში? რის მეოხებით მრავლდებოდა ასე შეუპოვრად ჩვენი ერი? ეს ჰხდებოდა იმიტომ, რომ, როგორც წინად მოვიხსენეთ, ნივთიერობითი კეთილ-დღეობა ხალხისა, მისი ქონება, მისი დოვლათი იდგა იმდენად მაღალ ხარისხზედ, რომ სიკვდილს ავად-მყოფობისაგან ჰხდიდა იშვიათსა და ყოველ-წლიური პროცენტი მომკვდართა იყო, რაც კი შეიძლებოდა, ნაკლები. და ყველამ კარგად ვიცით, რომ სიღარიბე და ავად-მყოფობა ერთი ათად და ოცად უფრო მომეტებულს ხალხსა ჰქვლევს, ვიდრე თვით ხან-გრძლივი და უბედური ომი გარეშე მტრებთან.

III

ამ სწორედ საკვირველს მოვლენას, დოვლათის სიუხვის გარდა, სხვა მიზეზებიცა ჰქონდა. დიდი

ხანია ნათქვამია: კაცი არა მარტო პურით იქმნე-
ბის ცოცხალიო. მართველს ერს, გულ-ჩივილს, გულ-
წრფელს და მგრძობიარეს, მარტო კუჭის სიმამღრე
ვერ აატანინებდა ისე ადვილად ხშირს სისხლის დე-
ნას ძარღვებიდგან, თუ სხვა გეარ სიკეთესაც არ ეც-
ხოვლებინა მისი ხიფათიანი არსებობა. მს სიკეთე
მდგომარეობდგ იმაში, რომ დამჩაგვრელს უღელს მო-
ნობისას მოკლებული იყო და სარგებლობდა იმის-
თანა განწყობილობით წოდებათა შორის, რომელიც
ხალხს ამხნევებდა და ადვილად ატანინებდა გარეგან
გაჭირვებათა. ბატონ-ყმობის საძაგელს სენს მაშინ-
დელს დროში სრულიად სხვა ხასიათი და თვისება
ჰქონდა. თაყადა-აზნაურნი მაშინ ფუფუნებით ცხოვ-
რებას როდი იყენენ მიჩვეულნი. როგორც პირველ
რიგის მამულიშვილნი, ისინი მუდამ შეიარაღებუ-
ლნი იდგნენ ბრძოლის ველზედ, მარტივს, სპარტა-
ნულს ცხოვრებას მიჩვეულნი. მათი მოთხოვნილება-
ნი თითქმის არაფრით განირჩეოდნენ გლეხთა მო-
თხოვნილებათაგან. ამიტომ ბატონები მაშინ ყმები-
საგან იღებდენ მცირე გადასახადსა. ამასთან გლეხის
ერთგულობა, სიყვარული, მათთვის მიუცილებელს
საჭიროებას შეადგენდა. რადგანაც ორივე მხარე ერთს
ტაფაში იწოდა, გლეხნი აძლევდნენ თაყადა-აზნაურთ
მხარსა, იყენენ მათი მცველნი, საზოგადო მხნეობით
იგერებდნენ მტერსა და ერთმანეთს უყოფდნენ ჭირსა
და ლხინსა. ბლევთა და თაყადა-აზნაურთა შორის
ჩამომდგარი არ იყო არარაიმე მესამე, უცხო ძალა,

რომლის შემწეობით და დახმარებით უკანასკნელთ
შესძლებოდათ დაეჩაგრათ გლეხნი. იმასაც კეთილი
გაეღენა ჰქონდა ამ გვარ განწყობილებაზედ გლეხ-
თა და თავად-აზნაურთა შორის, რომ სპარსეთი და
ოსმალეთი, სადაც ჩვენებს ხშირი მისვლა-მოსვლა
ჰქონდათ ხან ნებით და ხან უნებლიეთ, სრულიად
მოკლებულნი იყვნენ ბატონ-ყმობის სენსა, უთანას-
წორობასა ერთსა და იმავე სარწმუნოების შეილთა
შორის. პრისტოკრატიულ სიბრიყვეს მაშინ ჩვენში
ადგილი არა ჰქონდა. თავად-აზნაურობა შემკული
იყო ვაჟ-კაცობით, მხნეობით, გულადობით, სამშობ-
ლოს წინ დიდი სამსახური მიუძღოდა და სათაკილოდ
მიაჩნდა გვარეულობით, ჩამომავლობით ემაყნა. ძა-
ცი ჩამომავლობით მხოლოდ მაშინ ამპარტაენობს, რო-
დესაც მოკლებულია კაცურ თვისებათა, ადამიანურს
სიკეთესა, ჩვენი თავად-აზნაურობა კი იმდენად ჰრაცხდა
თავის თავს თავისუფალს ამ ნაკლულევენებისაგან და
იმდენად იმედი ჰქონდა თავის პიროვნობითის ღირსე-
ბისა, რომ, ვგონებთ, თითონვე გამოსთქვა ანდაზა: „თუ
კაცი თითონ არ არის, ცუდია გვარიშვილობა.“
ბატონი ხშირად იყო პატრონი, მოსარჩლე და მფარ-
ველი თავის ყმებისა და არა მათი ტყინის ამომწო-
ფი. იმას სასიქადულოდ მიაჩნდა თავის ყრმების კე-
თილ-მდგომარეობა, მათის დოვლათის სიუხვე და
ბედნიერება. მარტო ამ სათნოიან განწყობილებით
ბატონთა და ყმათა შორის აიხსნება ის ფაქტი, რომ
ტყვეობილგან დაბრუნებული გლეხები, რომელნიც ერე-

კლეს ბძანებით ყმობისაგან სრულიად განთავისუფლებულნი იყვნენ, თითონვე ეძებდნენ ბატონებს და თავის ნებით უბრუნდებოდნენ მათ, „რათა არა დარჩენილიყვნენ ღეთის-ამარა, უპატრონოდ და უმფარველოდ“. რასაკვირველია, ბატონ-ყმობა, როგორც ბუნების წინააღმდეგი და ადამიანის ღირსების დამამცირებელი დაწესებულება, მაშინაც საძაგელს სენს შეადგენდა, მაგრამ, ვიმეორებთ, ეს სენი მოკლებული იყო თავის ვამრყენელს და დამამხობელს თვისებასა.

მართალია, საქართველოს ფეოდალებს შორის იშვიათად არა სჩნდებოდნენ პირნი, რომელნიც, როცა თავისს საკუთარ ინტერესს, თავის გულის წაღილს ვერ მიეწეოდნენ ხოლმე საკუთარის ძალით, „გულქვევად მიმართვიდნენ საქართველოს დაუძინარ მტერთა და მათის აურციხველ ჯარებით შემოესეოდნენ თავიანთ სამშობლოს და აოხრებდნენ მას“, — მაგრამ ეს ფაქტი ამტკიცებს მხოლოდ სისაძაგლეს, სიმანჯჯეს, პირუტყეულს თავ-მოყვარეობას და მხეცურს შეუბრალებლობას ზოგიერთა თავად-აზნაურისას და არა მთელის წოდების სიწამხდრეს და ლალატსა. ამ გვარი ლალატი ქვეყნისა დიდს ენებას აძლევდა არა მარტო გლეხთა, არამედ თავად-აზნაურობასაც. შემოსეულს მტერს ებრძოდნენ, თავს აკლავდნენ არა მარტო გლეხნი, არამედ თავად-აზნაურნიც, რომელნიც ყოველთვის პირველ დასში იბრძოდნენ წინააღმდეგ მტერთა და მოღალატეთა... მერც ერთ ერს ვერ დაასა-

ხელებთ ვერც ძველს ისტორიაში და ვერც ახალში, რომელიც მოკლებული ყოფილიყოს ამ გვარს შინაღამცემელთა. ათინელებზედ ნიჭიერი და თავისი ქვეყნის მოყვარე ერთი დედა-მიწის ზურგს ჯერედ არ აღუზრდია, მაგრამ გადაფურცლეთ ამ საკვირველის ერის ისტორია და მთელს გუნდს შეხედებით მოღალატეთა, გამცემელთა. ზოგნი მათგანნი აქეზებდნენ თავისს მშვენიერს და ბედნიერს სამშობლოზედ სპარსთა, ზოგნი სპარტელთა, ზოგნი მაკედონელთა და სხვათა. მარტო აღკვირებადის ლალატმა იმდენი ვნება მიაყენა ათინასა, რავედნიც ვერ შესძლეს სპარტის ყველა სარდალთა, და ისე მიასუსტა, რომ შეიქნა ერთი უმთავრესი მიწის ათინის დამხობისა სპარტისაგან. მაგრამ ესა და ამ გვარი ფაქტები რას ამტკიცებენ? ნუ თუ მას, რომ ათინის ერის დაწინაურებული წოდება, რომლისაგანაც გამოდიოდნენ მამულის მოღალატენი, იყო გარყვნილი, დამახინჯებული და სამშობლო ქვეყნის მტერი? ამ გვარ დასკვნამდის არავენ არ მისულა და არც არავენ მივა ათინის არისტოკრატის შესახებ. ამიტომაც დიდს უსამართლობას ჩავდივართ, როდესაც ჩვენ, ზოგიერთა თავად-აზნაურის მოღალატეობის გამო, მთელს წოდებაზედ ვამბობთ: „ისეთი სასტიკობა, მხეცური დაუნდობლობა, როგორიც ჩვენმა თავად-აზნაურობამ გამოუჩინა თავისს სამშობლოს, არსად და არავენ არ გამოუჩენიაო.“

ჩვენის აზრის შერყევა არ შეუძლია იმ ფაქტსაც, რომ ძველის კანონის ძალით თავადის მკვლეელს

უნდა გადახდომოდა ორმოცი ათასი თეთრი და უბრალო მონის მკვლელს კი მარტო ოთხასი. ზერ საჭიროა დამტკიცდეს, რომ ეს კანონი მომქმედი კანონი იყო და არ ეკუთვნოდა ძველის საუკუნოების მკვდარ კანონებსა, რომელთა ძალა გაუქმებული იყო ცხოვრების და ისტორიის მიმდინარეობით. ამ გვარი მკვდარი კანონები, შუა საუკუნოებიდან დარჩენილნი, ეხლაც ბევრი მოიპოვებიან მეროპის ყველა სახელმწიფოებში. ინგლისში, მაგალითად, აქამდის გაუქმებლად არსებობს ქალაღღზედ სასტიკი შუა საუკუნოების კანონი ბეჭდვის შესახებ, მაგრამ ნამდვილად კი ბეჭდვა სრული თავისუფლებით მოქმედებს. ბევრი გარემოება, წინედ ნახსენები და შემდეგ მოსახსენებელი, გვაძლევს საბუთს ვიფიქროთ, რომ მკვლელობის შესახებ ჯარიმის დიდი განსხვავება ჩვენში ეკუთვნოდა უმოქმედო კანონებსა, უძლოურს ძველ დაწესებულებათა... მაგრამ, ვთქვათ, რომ მოხსენებული კანონი გამოდგა მეტ-ნაკლებობით მომქმედი და არა მკვდარი დაწესებულება,—ეს გარემოებაც ჩვენს აზრს ვერ დაარღვევს. ეს კანონი მხოლოდ იმას ამტკიცებს, რომ ჩვენს წარსულს ცხოვრებას, როგორც მეროპის ყველა სახელმწიფოებისას, არისტოკრატიული დაწესებულება ჰქონდა; მაგრამ განა ჩვენ იმას ვამბობთ, რომ ჩვენში თავადი ბატონი არ იყო და გლეხი ყმა? ჩვენ მხოლოდ იმაზედ ვდგევართ, რომ ჩვენის ქვეყნის მდგომარეობა, პოლიტიკური გარემოებანი იყო იმ გვარი, რომ ბატონ-ყმობის უღელს

ამსუბუქებდა და შეჰქონდა მასში სათნო ელემენტი, აღამიანური ურთი-ერთობა გლვხთა და თავად-აზნაურთა შორის... ნამდვილი დამქავებული პატრიოტობა იქნება—სთქვას კაცმა, რომ არა სხვა ქვეყანას არა ჰყოლია იმისთანა ღვაწლიანი თავად-აზნაურობა, როგორც ჰყავდა ჩვენს საქართველოსაო. მეორეს მხრით არა უკეთესი უკიდურესობა მოსდით მათ, რომელნიც ჰქადაგობენ, რომ ჩვენისთანა მხეცური, დაუნდობელი და ქვეყნის მოლალატე თავად-აზნაურობა არავის და არას დროს არა ჰყოლიაო. ეს აზრი უსამართლობას შეადგენს არა მარტო თავად-აზნაურობის, არამედ გლვხების წინაშეც. მაჟო, თუ ასეთი უსაძაგლესი და უმაენესი რამ იყო ჩვენი თავად-აზნაურობა, რატომ გლვხობა არ აჯანყდა მის წინააღმდეგ და არ ამოჟლიტა? ნუ ვინ იტყვის, რომ გლვხობას არ შეეძლო ეს მოეხდინა. იგი შეადგენდა დიდს უმრავლესობას ერისას, იყო დაიარაღებული, ბრძოლაში გამოცდილი და ამასთან თავად-აზნაურობაც მოკლებული იყო მოსარჩლე ძალას: სამუდამო ჯარი, რომელიც ყველგან არისტოკრატის შევლოდა და გლვხობას ხელს უკრავდა, ჩვენში არ არსებობდა და მეფის უფლებასაც აკლდა ძალა და ღონე. „თუ რომელიმე უფლება ხალხზედ არის მისთვის მძიმე და ამასთან იგი უსარგებლოა მისთვის, ხალხი დიდ-ხანს არ დაანარჩუნებს ამ უფლებას შეუუმუსერელსა“, ამბობს ერთი საფრანგეთის მწერალი. ჩვენი ისტორია სრულიად არ წარმოადგენს იმისთანა მა-

გალითსა, როგორც გლეხების ბრძოლა არისტოკრატის წინააღმდეგ საფრანგეთში დიდის რევოლუციის დროსა და გერმანიაში მეთექვსმეტე საუკუნის განმავლობაში. ჩენის თავად-აზნაურობის და გლეხობის ურთი-ერთობითი განწყობილობა უფრო მოგაგონებს ინგლისსა, სადაც არისტოკრატია დაახლოებული, დაკავშირებული იყო ხალხთან და მასთან შეერთებული იბრძოდა მეფის უფლების წინააღმდეგ... იმ ფაქტიდან, რომ ჩენი ისტორია არ წარმოადგენს გლეხობის აჯანყებას, ბრძოლას, ომებს ბატონების წინააღმდეგ, გამოდის შემდეგი აუცილებელი დილემა: ან ჩენი გლეხი იყო მთლად უგუნური, სრულიად უძლური, გაუბედავი, ყოველ პროტესტის ძალას მოკლებული და პირუტყვეულის მოთმენით ზიდავდა მონების უღელს, რომლის მოშორება მას ადვილად შეძლო— და მაშასადამე მკედარს ელემენტს წარმოადგენდა, ან თავად-აზნაურობა არ იყო მოკლებული შებრალებას, სათნოებას და ადამიანურს განწყობილებას გლეხებთან. ჩენ მეორე დასკვნას ვადგევართ და უარს-ვეყოფთ პირველსა არა მარტო იმიტომ, რომ იგი უსაფუძელოა, არამედ იმიტომაც, რომ იგი უნუგეშოა. ჩენის ქვეყნის მომავალი დამყარებულია გლეხობის წარმატებაზედ, როგორც უმრავლესს და მშრომელს წოდებაზედ, მის აღორძინებაზედ. მაგრამ რა იმედი უნდა გვექონდეს მისი, თუ იგი ათასის წლის განმავლობაში წარმოადგენდა გონებით, ზნეობით და ფიზიკურის მხრივ მხოლოდ უძ-

ლურებასა, არაფრობას?!.... პრაფრიდგან თავის დღე-ში არაფერი არ გამოსულა. თუ ჩვენი წარსული ცხოვრება ერთის მხრივ წარმოადგენდა მხეცურს, ულმობელს მხაგერელებსა და მეორეს მხრით მიწასთან გასწორებულს მონებსა, რომელნიც პირუტყვეულად, ხმა-ამოუღებლივ ითმენდნენ არა ადამიანურს მდგომარეობასა, მაშინ მომავალზედ სრულიად უნდა ხელი ავიღოთ და მკვდართა თანა ჩავირიცხნეთ. როცა ამ გვარს აზრს ჩვენის წარსულის შესახებ ჰქადაგობენ იმისთანა უგულო, უცხო ჩინოვნიკები, როგორც ბერჟე და მის ამქრის ვაჟ-ბატონები, ეს სრულიად საკვირველი არ არის, რადგანაც მათჰსურთ დაიმსახურონ ჩვენის გამომხსნელების სახელი და მუდამ საყვედურის საბუთი ხელში ეჭიროთ. მაგრამ არ შეიძლება არ განციფრდეს კაცი, როდესაც მთელი დასი ჩვენის ინტელიგენციისა იმავე აზრს ადგია და ამ გვარს მსჯელობას ავრცელებს: წინედ არაფერნი ეყოფილვართ, ახლაც არაფერნი გახლავართ, მაგრამ... მაგრამ შემდეგში კი ბრწყინვალე მომავალი გველისო. ჩვეენ კი იმ აზრისანი ვართ, რომ უწინ ჩვენც რანიმე ეყოფილვართ, ჩვენც გვექონია მნიშვნელობა, ჩვენცა ვრეულვართ ერთა დასში, და თუ ახლა ძლიერ უკანა ვართ ჩამორჩომილნი და დაერდომილნი, რანიმე მნიშვნელობას მოკლებული, ამის დამნაშავენი არიან ახალნი გარემოებანი, რომელთა ცელილების შემდეგ ჩვენი მდგომარეობაც შეიცვლება და მტკიცედ დავადგებით პროგრესის გზასა. ამ ცელილება-

ზედ არის დამოკიდებული, როგორც ეროვნული წარმატება, ისე სოციალურ მდგომარეობის გაუმჯობესობა.

რასაც შემდეგში ვხედავთ მტრულს განწყობილობას, საშინელს სიძულვილს ყმებსა და ბატონებს შორის, ტენის ამოწოვას გლეხებისას ბატონების მხრივ, წყვეტას და ქლევას ბატონებისას გლეხების მხრივ—ყოველივე ეს დაიბადა ამ საუკუნეში, როცა ბატონსა და ყმას შუა ჩამოსდგა შტიკი და შუბი, რომელთა მოხმარება გლეხების წინააღმდეგ ადვილი იყო, როცა თავად-აზნაურობამ დასტოვა ღვაწლიანი არსებობა, მარტივი ყოფა-ცხოვრება და მიეცა ცუდაობას და პირუტყვეულ ფუფუნებას, როცა მან მოინდომა გლეხების ოფლით არისტოკრატიული სადგომი გაეკეთებინა, მოერთო ძვირფას ევროპიულ მებელითა, ზედ ჩაეცვა ინგლისის მაუდი, ჰოლანდიის ტილო, ვარშავის წაღები, ხშირად ესეა შამპანის ღვინო და ლიონის აბრეშუმეულობით, პარიჟის მოდებით მოერთო თავისი ცუდა ქალ-ბატონები როცა მოაკლდა უწინდებულ ვაჟ-კაცურთ თვისებათა და დაიწყო ამაყობა, ამპარტაენობა არისტოკრატიებით, გვარიშვილობით, რომლის იქით აღარაფერი გააჩნდა.

პიღვე უფრო მომეტებულად ამსუბუქებდა ხალხის ცხოვრებას, ავსებდა მას ნუგეშით, კაცურ თავმოყვარეობით და ადვილად ატანინებდა მრავალს გარეგან ხიფათს და განსაცდელს განსაკუთრებითი თვისება მეფის უფლებებისა ჩვენში. საოცარია და მე-

ტად მანუგეშებელი მამულის-შვილისათვის ის ისტორიული მოვლენა, რომ ჩვენმა ერმა, აზიის კუთხეში მცხოვრებმა, გარეშემო აზიურ ხალხებით და დაწყობილობით შემოზღუდულმა, მეფის უფლებას მისცა ნამდვილი ევროპიული თვისება, ხასიათი. ჩვენში მეფე სრულიად არა ჰგვანდა სპარსეთის, ინდოეთის და ჩინეთის დესპოტებსა, განმარტოებულებს, მიუკარებლებს, რომელთა პირის ხილვაც კი თითქმის მიუტევენელ ცოდვას შეადგენდა. ჩვენში მეფე იყო თავისი ერისათვის არა რალაც მრისხანე, უწყალო, უზენაესი არსება, არამედ მზრუნველი და მოსიყვარულე მამა, რომლის სასახლის კარი ღია იყო ყველასათვის: „მდიდართა, მოკლებულთა, სნეულთა, მშიერთა, ობოლთა და ქერიეთათვის. ჭეკლას ჰქონდა ნება და კადნიერება მიემართა მეფისადმი და ეთხოვნა სამართალი, შეწეენა და ნუგეშის-ცემა. მეფე ხშირად იყო ძვირფასი სტუმარი არა მარტო თავად-აზნაურების სახლებისა, არამედ გლეხის დარბაზისაც და ქერიეობერის ქოხისაც. ხშირად მას გულითად მეგობრებად ჰყვანდნენ გლეხთაგანნი, როგორც, მაგალითად, მეფე ბიორგის—იოანე ძვეზერელი, მუდამი მისი მესაუბრე, მის სადილზედ განუშორებელი, რომლისათვის მეფის კარი ღია იყო მარადის.“

ამ გვარ კალაპოტზედ ჩამოიხსნა თავ-და-პირველადვე მეფის უფლება ჩვენში და ბოლოს ქამამდის არ შეუცვლია თავისი განსაკუთრებითი თვისება, წინააღმდეგ აზიურ მაგალითების გაეღენისა. სხვათა

შორის მრავალი ანეგდოტები თამარ მეფეზედ ცხადად გვიხატენ თვალ-წინ იმ მოყვრულს სიახლოვეს, რომელიც ძველადგანვე არსებობდა ჩვენს ერსა და თვით დიდებულთა ხელმწიფეთა შორის. ეს სიახლოვე მეფისა ერთან მის უფლებას არამც თუ არ ამცირებდა და არ ასუსტებდა, უფრო აძლიერებდა და ამტკიცებდა, რადგან ქართველების ნაკლულევენებათა შორის აღილი არა ჰქონდა იმ სიბრიყვეს, რომელიც პატიესა სცემს მხოლოდ უცნობელს და შორეულს და აბუჩად იჭერს ცნობილს¹ და დაახლოებულს. ამ მამა-შვილური განწყობილობით მეფესა და ერს შუა აიხსნება ის ფაქტი, რომ მეფე ბიორგის სიკვდილის შემდეგ, თუმცა სამეფო სახლის განხეთქილობამ და უკულმართობამ ბოლოსხანს მეტად ჩააშხამა ხალხს სიცოცხლე, მაინც არც ძართლს და არც ძახეთს მეფობის მოსპობა არა ჰსურდათ და, რადგანაც მემკვიდრე ღავითი, მომლოდინე რუსეთიდგან ნებართვისა, დაგვირგვინებას აგვიანებდა, აღარ მოითმინეს: მეფედ იულოანი აღიარეს და ამ ღირსებით იხსენიებდნენ მას ყველა ეკკლესიაში.

ამ მეგობრულ სიახლოვეთ დაბალის ხალხისა მალალ წოდებასთან და თვით მეფესთან აიხსნება ის მეტად შესანიშნავი ფაქტი ჩვენს ცხოვრებაში, რომ გლებობაც ლაპარაკობდა და ახლაც ლაპარაკობს, თუმცა უფრო ნაკლიანად, იმავე დარბაისლური, განვითარებული, თავაზიანი წმინდა ქართულის ენით, რომელსაც ჰხმარობდნენ მალალნი წოდებანი და რო-

მელიც აქამდის შეადგენს აშკარა შურის საგანს სხვაფრივ ილბლიან სომეხთათვის. ამ მხრით ჩვენებურს ქოხსა და სასახლეს შუა სრულიად არ არსებობდა ის თითქმის გაუზომელი მანძილი, რომელიც ძვეს რუსის მუჟიკის უგევანო ქარგონის და წმინდა რუსულ ენის შუა... სიწმინდე გლეხების ენისა იყო შედეგი მისი გონების გახსნილობისა და ზნეობითის სიმაღლისა. მის ჩვენგანს არ შეუნიშნავს ამ ოცის წლის წინად ის ფაქტი, რომ მოხუცებულნი გლეხნი აშკარად განირჩეოდნენ ყმაწვილისაგან მართებულობით, მეტყველობით, დარბაისლობით, კაცური ღირსეული ყოფა-ქცევით. მარანცოვის დროს რუსის ჩინოვნიკები ჩვენს ხალხთან ძალიან დაახლოვებულნი იყვნენ: იცოდნენ მისი ენა და ხშირად ნათელ-მირონად უხდებოდნენ გლეხებსა. არა ერთს მათგანს გულ-წრფელად უღვიარებია, რომ ქართველი გლეხი ჭკუით, ზრდილობით, ცოდნის-მოყვარეობით, მართებულებით ბევრით მაღლა სდგას რუსის გლეხზედაო. —

მაგრამ ჩვენის გლეხობის ენის სიწმინდეს და გონების გახსნილობას ჰქონდა სხვა უფრო დიდი მიზეზი: ეხლანდელი გლეხი გამოჰყოფს თუ არა სოფლიდგან თავს, თითქო უცხოეთში ჰგრძნობს თავის-თავსა. მისი დედენა, მისი მეტყველება აღარაფერშია გამოსადეგი. მაღალ საზოგადოებას მისი ან სრულიად არაფერი ესმის, ან თუ ესმის, არ ჰკადრულობს მის ენას, აბუჩად იჭერს მას. ჰველა სასამართლოდგან იგი გამოდევნილია და უფლება-ჩამორთმეული. ბლენი

სრულიადაც რომ აღჭურვილი იყოს ქართულის მჭევრ-მეტყველობით ყველა სასამართლოში, დაბალში, გინდა მაღალში, ისეთივე უძლურია, როგორც მუნჯი. სხვისი მას არაფერი ესმის, სხვებს მისი არაფერი ეყურებათ. . . . ერთის სიტყვით, გლეხი თავის სოფლის გარედ თავის-თავს ჰგრძნობს რაღაც პირუტყვად, რომლისას ყველაფერს ფასი და უფლება მოკლებული აქვს. ამიტომაც ჩვენი გლეხი, თუ საშინლად არ გაუჭირდა, თავისი სოფლიდგან არ გამოდის. ეს გარემოება მეტად ავიწროებს გონებასა და უღარიბებს ენასა. ახლანდელი მოქრთამობა მოხელეებისა და უწყალო ტვინის წოვა ლატაკის გლეხებისა შემძლებელის გლეხებისაგან არის პირ-და-პირი ნაყოფი ჩვენის გლეხის ამ გვარის უკან დახევისა, გაველურებისა.

უწინ ეს ასე არ გახლდათ. ძართველი გლეხი მთელს საქართველოში ჰგრძნობდა თავის-თავს, როგორც საკუთარს სახლობაში, შინაურობაში. ჭველგან მისი ენა გაისმოდა, ყველა სახელმწიფო დაწესებულებაში ეს ენა სუფევდა, ყველას გლეხის საუბარი ესმოდა, ყველას ბაასს, ლაპარაკს შეგნებით მოისმენდა. ჭველგან თავის-თავს კაცად იცნობდა, ღირსეულს ვინმედ ჰრაცხავდა. უკანასკნელის მოხელედგან დაწყობილი თვით მეფე-დედოფლამდის ყველა გლეხს აგრძნობინებდა, რომ იგი იმ გვარივე არსებაა, როგორც სხვანი, და თუ განიჩქევა—ხარისხით, რაოდენობით და არა ვითარებით, შინაარსით, ადამიანობით. მაშინ გლეხს თავისი სოფლის დატოვება როდი ეჯავრებოდა,

ხშირად მას დაელილი ჰქონდა მთელი საქართველო, არა იშვიათად ჰხედავდა გარე-შემოზღუდულს უცხო ქვეყნებსაც და ხანდისხან ჰქელავდა იმისთანა შორეულ ქვეყნების მთებსა, როგორც პეგანისტანია. პირისთვის იყო მაშინ გლეხის გორიზონტი ფართო, გლეხი იყო მდიდარი სხვა-და-სხვა ფერის ჩაბეჭდილებით და გამოცდილებით და ამიტომ შედარებით ბევრით მალლა იდგა ამდროინდელ გლეხებზედ გონების გახსნილობით, ენის მეტყველობით და ადამიანური თვისებით.

ბამოკვლეულნი სახელმწიფო დაწყობილებანი შეადგენდნენ გამაცხოველებელს წყაროს, საიდგანაც ჩვენი ერი შესვავდა იმ მხნეობის ძალას, რომლის მეოხებით იგი არ ეპუებოდა მრავალთა უბედურობათა, არ ეჩაგვრინებოდა ხშირად შავს ბედსა და გულ-გაუტყებლად ებრძოდა აუარებელ განსაცდელთა. მს თვისება ჩვენის ერისა, ეს შეუპოვრობა წინაშე დაუსრულებელ ვაი-ვაგლახისა ერთობ რიტორიულად, მაგრამ გარკვევით აქვს გამოხატული მეფე ბიორგის ცხოვრების ავტორს ერთს ტირადაში, რომელსაც საინტერესოდა ვრაცხთ მოვიყვანოთ აქ: „დიდი იყო ღროთა ამათ (მეფე ბიორგის გარდაცვალების ღროს) ამბოხი და შფოთი და მასთან დიდი ლხინი და შექცევა დიდთა და პატარათა; არ ეკვირვებოდნენ ამას მრავალნი და არცა ჰგრძნობდნენ ამას უშვერად და ჭირსა და ლხინსა აერთებდნენ. მსრედ იყო მაშინ და ესრედვე არის დღესა (?). ძართველთა ერი ძველი

და მრავალთა ჭირთა და შეიწროებათა მნახველი, ადვილად მიიღებდა მწუხარებასა და ადვილად განიკურნებდა თავსა, ვითარცა ჭირ-ნახადი. ბავლილი ცეცხლსა, ვითარცა ბრძმედსა შინა ოქრო, იყო ნათლად და წმინდად საჩვენებელი; მსერქსისავე დროს 400 წლის წინედ ქრისტესი შეეჩვია სპარსთა უფლებასა და ჰქელაედა მათთანა ერთად მგვიპტისა და ატტიკისა მათთა და ბართა, ვითარცა ლეროდოტი ამბობს. ხმალი ქართველთა ღელაედა ომსა და ბრძოლასა პირის-პირ მაკედონელთა დროსა გმირისა მათისა, მეფისა პლექსანდრესა. შეჩვეული არაბთა უფლებასა ვერ დამორჩილდა მათ სრულებითა მონებითა. მორჩილი ქრისტეს მცნებათა, იყო ურჩი ბერძენთა ანუ ვიზანტიის იმპერატორთა, რომელნიც იპყრობდნენ ზღვისა შავისა პირთა, მისცემდნენ მეფეთა ქალთა და წარიყვანდნენ მეფისა ქალთა თვისთა სასძლოდ. ჩინგიზი და თემურალანგი უქცევდნენ ქართველთა მეფობასა და ქართველნი კვალად განახლდებოდნენ. მიძინებულნი მტერთა და უცხოთა ნათესაეთა დასხმისაგან კვალად განიღვიძებდნენ. პოლიტიკა შახაბაზისა ამოფხერისათვის ქრისტიანობისა ქართველთა შორის დაშთა უნაყოფოდ. ხმალი ქართველთა ტრიალებდა აღვანისტანისა მთებზედა, ვაჟ-კაცობა მათი და გმირობა განაკვირვებდა სპარსთა და ყენთა. თვით ყენი მიუწოდებდა ქართველთა მეფეთა დასასჯელად მევამოხეთა ავღანთა. თურქნი, მეზობლად მოკრულნი ქართველთა, იშიშოდნენ შემოსვლასა

შინ ჰართლსა და ძახეტსა შეუვალსა. ჰართველთა ესრეთ მრავალ საუკუნოებთა გამოცდილთა და ცეცხლში, ვითარცა პური, გამომცხვართა, ვერ ერეოდეს ვერც შინაგანი, ვერც გარეგანი მწუხარება. ბაღელეებული თავისუფლებითა და განლაღებული მთებითა ეცინოდა ბედსაც და უბედობასაცა.“

მართალია, საქართველო იშვიათად არ იყო გარეგან დამოკიდებულების ქვეშა; მაგრამ ეს დამოკიდებულება განისაზღვრებოდა ცოტაოდენი ყოველწლიური ხარკით, რომელიც უსიამოვნო საგანს შეადგენდა მხოლოდ მეფის თაე-მოყვარეობისათვის. შინაგან მმართველობას იგი თითქმის არ ეხებოდა, ერი მის გაელენას სრულიად არა ჰგრძნობდა და ყოველ შემთხვევაში დამჩაგვრელ თვისებას მოკლებული იყო. ძაცსა, ერსა სჩაგრავს სისტემატიური უსამართლობა, შინაგანი ბრიყვობა, ყოველ-დღიური უღელი, რომელიც კისერში აწევს ხალხსა და ქედს ძირს ახრევენებს. ჰარიშხალივით დაცემა მტრისა, რომელიც დამარცხდება, თუ გაიმარჯვებს, ორივე შემთხვევაში სტოვებს ქვეყანასა და ბრუნდება თავისს სამშობლოში—მხოლოდ დროების ხიფათს, წამის უბედურებას შეადგენს, რომლის კვალი მალე სრულიად ჰქრება ხალხის ცხოვრებაში. ამასგარდა უფრო მახლობელი ჩვენი მეზობელი და უფრო საშიში—სპარსეთი იშვიათად არ იყო გულ-წრფელი და გულითადი ჩვენი კეთილის-მყოფელი. ბევრი ცუდი ნაკლულეევანება ჰქონდათ სპარსელებს, მაგრამ პოლიტიკურს იეზუი-

ტობას, სიკეთის დაუნახაობას და უმაგალითო უმაღლობას კი მათში ვერ ვპოულობთ. ისინი აე-კარგიანები იყვნენ. **თუ** მტრობას გვიხდებოდა მხეცურის დაუნდობლობით და შეუბრალებლობით, სამაგიეროდ სიკეთისათვის იცოდნენ უხვი მოყვრობა და თავდაუზოგველი მეგობრობა. მოვიგონოთ, მაგალითად, განთქმულის სარდლის ნადირ-შახის ანუ **თამაზხანის** მოქმედება შესახებ ჩვენის ქვეყნისა. მის ძლიერ მოსილ ჯარში დიდ-ძალი ქართველობა ერია და მათის შემწევობით და ძახეთის მეფის **თეიმურაზის** დახმარებით შახმა საშინლად დაამარცხა **მსმალეთი**, დაიმორჩილა ავგანისტანი და ხარჯი დაადო თვით **ინდოეთსა**. მს სიკეთე ქართველებს და საქართველოს მან ერთი სამად და ოთხად გადაუხადა: შეაერთა ერთს მთავრობას ქვეშე შართლი და ძახეთი, დამორჩილებულ ქვეყნებში დიდ-ძალი მამულ-დედული დაურიგა ქართველებსა, საქართველოში გამოაცხადა შეუხებლობა შინაურის მმართველობისა, თავისუფლება სარწმუნოებისა, სპარსეთში ბევრი უმთავრესნი სახელმწიფო თანამდებობანი ჩააბარა ქართველებსა და თავის გვერდით ღვიძლი შვილივით გამოუზარდა საქართველოს **თეიმურაზის** შვილი სახელოვანი მეფე **პრეკლე**... აღსაზრდელად ამოიჩია არა გადამბირებელი მიმართულება და სპარსელები, არამედ ეროვნული გზა და სპარსეთში მყოფი ქართველი პატრიოტები.

IV

3 აქ-კაცობა, გულადობა და მამულისათვის თავის დადება შავთა დროთ ვერ შეეცვალათ და უწინდელსავეთ ჰღვიოდნენ ქართველების გულში. წარსულ საუკუნეში რუსეთის ჯარზედ მამაცი მთელს მეროპაშიაც არ მოიპოვებოდა, მაგრამ ქართველებმა არა ერთხელ დაამტკიცეს, რომ ისინი მამაცობით და შეუპოვრობით უკან არ ჩამოუარებოდნენ სუფოროვის სკოლაში გაწრთენილს თანა-მორწმუნე გმირებს. ამ მხრით მეტად შესანიშნავი არის ომი აზატ-ხანთან, ასპინძის ომი და ალა-მამად-სანთან ბრძოლა. აზატ-ხანი, ნადირ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთის მბრძანებლად გამხდარი, 1752 წელს თავს დაესხა მრევანსა. მრეკლე სამი ათასის ჯარით სწრაფად გაეშურა მრევნისაკენ, რადგანაც იგი საქართველოს მფარველობის ქვეშ იყო. მრთს მალლობზედ დაბანაკებულს ქართველს ჯარს უცებ გარს შემოერტყა აზატ-ხანი თერამეტი ათასის ჯარით და მრავალი ზარბაზნებით. და რა მოჰხდა? ნამდვილი სამხედრო სასწაული. სამი ათასმა ქართველმა თერამეტს ათასს სპარსს სძლია, წაართვა ბანაკი, ზარბაზნები, მთელი სიმდიდრე, გააქცია და სწორედ კუდით ქვა ასროლინა.

1769 წელსა რუსეთის იმპერატორიცამ, მკატორინემ, გამოუცხადა ომი ხონთქარსა. ამ დროს ხონ-

თქარი მეგობრული განწყობილობით იყო მრეკლესთანა და უფრო დაახლოვებულს კავშირს ეძებდა. მრეკლესათვის ამ გვარი განწყობილობა ხონთქართან ძალიან გამოსადეგი იყო, რადგანაც ყენი მტრულად უცქეროდა მას იმ მიზეზისა გამო, რომ საქართველო დამოუკიდებელი იქმნა სპარსეთისაგან. მკატირინემ გამოუგზავნა ელჩი და სთხოვა მრეკლეს გამხდარიყო მისი მოზავე, დაერღვია მშვიდობიანობა სულთანთან, გამოეცხადებინა მისთვის ომი და რუსეთის ჯართან ერთად ემოქმედა ოსმალოს ჯარის წინააღმდეგ. მრეკლეს მავნებლად მიაჩნდა თავისს სამეფოსათვის მკატირინეს სურვილის ასრულება, მაგრამ ქართველურად ხათრი ვერ გაუტეხა, დაჰყვა ნებას და მიიღო ლაშქრობაში მონაწილეობა. 1770 წელს ასპინძასთან, ახალციხის მაზრაში, შეხვდნენ ერთმანეთს ერთის მხრით ქართველ-რუსის ჯარი და მეორეს მხრით ხვანთქრის რაზმები და ლეკთა ჯარი. რუსის უფროსმა, გენერალმა ტოტლებენმა სწორედ ბრძოლის დაწყების წინედ ომზედ უარი განაცხადა: „მე მივიღე ბძანება იმპერატრიცისა, რათა დაუყოვნებლივ შეეწყვიტო ბრძოლა სულთანის ჯართან და დაებრუნდე ახლავე რუსეთში, რადგანაც ზავი უკვე ჩამოვარდნილა ჩვენსა და ოსმალეთს შორის“, სთქვა გენერალმა, გასწია უკან თავისი ჯარით და დასტოვა გაოცებული და გაბრაზებული ქართველები პირის-პირ მრავალის მტრისა. თვით განთქმულის ჯარისათვის,

თვით ნაპოლეონის ვეტერანებისათვის სათაკილო არ იქნებოდა ამისთანა შემთხვევაში ომის მორიდება; მაგრამ ერთი მუჟა ქართველი ჯარი არამც თუ უკან არ მოიქცა, არამედ გმირულად შეება ოსმალეთის მრავალთა რაზმთა, ევროპიულად გამოწრთენილთა, და სრულიად დაამარცხა ბევრით თავისზედ უმრავლესი მტერი.

„ბი ასპინძის გმირები,
ღირსებით თაყვან-ცემულნი,
რომელთ შეღებეს მტრის სისხლით
მტკვრის ზვირთნი აღელვებულნი.“

„მეორეს დღესა მიმავალმან საქართველოდგან იმერეთსა ბაღდადის გზით გენერალმა ტოტლებენმა სცნო დიდი ვამარჯება ირაკლისა ოსმალოს ჯარზედ და სირცხვილეული დაეშუკრა და მალე გადაელო მთა.“

პგრეთვე გმირული თავ-დადებულება გამოიჩინეს მამულისათვის ქართველებმა, სხვათა შორის აკადემიკოსის ლუბროვინის მოწმობით, აღა-მაჰმად-ხანთან ბრძოლაში, რომელიც მოხდა 1795 წელსა. ბაბრა-ზებული შრეკლეს კავშირით რუსეთთან, 70 ათასი ჯარით სპარსეთის შაჰი მოადგა ტფილისს, სადაც შრეკლე მხოლოდ ხუთი ათასი კაცით იყო გამაგრებული, რადგანაც იმედი ჰქონდა მოკავშირე ჯარის დროზედ მოსვლისა. „მფიცავ ჩემს ლმერთსა, რომ ჩემს მტრებში ჯერ ამისთანა მამაცი და შეუ-

პოვარი მეომარნი არ მინახავს“, წამოიძახა პლა-მაჰმად-ხანმა, ღუბროვინის მოწმობით, როცა დაინახა, რომ ერთმა მუჰა ქართველმა ჯარმა პირველი შეტევით მუსრი გააელო მის უმრავლესს ჯარს, გააპო იგი შუა და მტრის საშინელის ქლევით მიატანა თვით სპარსეთის ხელმწიფეს. როგორც სხვა დროს, ამ ბრძოლა-შიაც გლეხთა გამოიჩინეს ისეთივე თავ-განწირული ვაჟ-კაცობა და მაღალი სიყვარული მამულისა, რომლითაც იყო შემკობილი თავად-აზნაურობა. მშვენიერად აქვს გამოხატული „სადღეგრძელოს“ ავტორს ვაჟ-კაცური თავ-დადებულობა მამულისთვის სამას არაგველ გლეხისა:

„ბი სამასნი გმირები,
ღუშეთით ტფილისს მოსულნი,
მეფის შეწვენად და მის წინ,
მისთვისვე შეფიცებულნი:
„თუ გაგვიწყრება ღმერთი და
პერა განვსდევნეთ მტრის ძალი,
იყოს შერცხენილ, ვინც ჩვენგან
შინა წავიდეს ცოცხალი!“
და გარდიწერეს პირჯვარი,
ვაჟ-კაცებრ ხმალი იშიშვლეს
და შავარდენებრ მივარდნენ
სპარსთა ურიცხვსა სიმრავლეს!
შესძრეს, გაჰფანტეს... მარმა
ზედ თავიც თვისი დააკლეს!

შიცი ვაჟ-კაცთა წმინდა არს,
მათც სიკვდილით შეამოწმეს!...“

მართალია, ომი უბედურად გათავდა ქართველთათვის, მაგრამ ეს იმიტომ მოხდა, რომ თვით სამაგალითო სიმამაცეც ყოვლად შემძლებელი არ არის და სამხედრო ისტორია არ წარმოადგენს იმისთანა მაგალითს, რომ ხუთასს კაცს დაეძლიოს სამოცდაათი ათასი ბრძოლაში დახელოვნებული და ძლევამოსილი ჯარი...

მეორე მხრივ თვით ამ დამარცხებამ უფრო კიდევ თვალ-საჩინო ჰქმნა საქართველოს სიძლიერე და ამტანობა. მოგეხსენებათ, რომ ადვილად ატანა დიდი უბედურობისა კერძო ადამიანის, თუ მთელის ხალხის მიერ უკეთესი ნიშანია მისი სიმტკიცისა, მხნეობისა და ძალოვნობისა. როგორ აიტანა საქართველომ ტფილისის აოხრება, თითქმის ხუთი ათასის ჯარის გაჟლეტა და მრავალი ხალხის დახოცვა? არ გამოვიდა ტფილისის ალების შემდეგ ექვსი თვეც და ქართველთ ჯარმა სამაგიერო გადაუხადა სრული საწყაული ზანჯის ხანსა, რომელმაც უღალატა მრეკლეს, მიემხრო სპარსელებს და უშველა მათ ტფილისის ალებაში და დარბევაში. ტფილისის ალება მოხდა შემოდგომაზედ, ხოლო შემდეგს გაზაფხულზედ ქართველი ჯარი მიაღვა ზანჯას, აიღო და კვლავ თვისი მორჩილი გახდა უწინდებურად. ზანა ეს ფაქტი ხმამაღლა არ ჰღალადებს, რომ საქართველოს სხეული იყო ჯერ

კიდევ საღი, ძალ-ღონით საესე და დიდი სისხლის
დენასაც კი ადვილად იტანდა.

ლექნი, კარგნი და ყოჩაღნი მეომარნი, ყოველ-
თვის დამარცხებულნი რჩებოდნენ, როცა კი ქურდუ-
ლად და მოულოდნელად არ დაესხმებოდნენ ხოლმე
ქართველებსა. მოგვყავს ერთი შემთხვევა ჩვენის მაღალ-
ნიჭიერ პოეტის სიტყვებით:

„რა ცეცხლი გაჩნდა გაღმა მხარს,
რა გრგვინვა მოდის ბრძოლისა?

მთლად ღალესტანი მოაწვა
ბასაოხრებლად შეარლისა!

მც-და-რვა დღეა, რა ისმის
ხმა ომის შეუწყვეტლისა!

ბაჭირდა, ციხე მისუსტდა,
სად არის ხელი მხსნელისა?

მრასი მხედრით სოლომან,

მთარი და რატიშვილი,
ნოდარის ძენი და ბოსტა,

ღავით და ბებურიშვილი
ბაჩნდნენ, დაჰკიეღეს... ხმალ-და-ხმალ

შუა გააპეს ლეკთ ძალი
და გამოიხსნეს მბრწყინავე
ქახეთის თვალი შეარელი“!

შველაზედ შესანშნავე და იმედის მომცემი ის
არის, რომ ამ ძვირფასი თვისებით შემკულნი იყვნენ

მაშინდელი ქართველი ქალებიც. მათის მამულის ერთგულობას, ეროვნობის სიყვარულს, მაღალს ჰკუყვას და კაცურ გულს თვალ-წინ ცხადად გვიჩვენებს ჩვენის პოეტის ბარათაშვილის სოფიო, მათი წარმომადგენელი, მათი ტიპი. თუ პოემიდგან ისტორიაში ჩაეხედავთ, იქაც შევხვდებით ამ გვარ მაგალითებს: 1777 წელსა, მეუღლე ბიორგი მემკვიდრისა ჭეთევანი, ოც-და-ათი წლის ქალი, ასული ანდრონიკაშვილისა, ტფილისიდან მუხრანს მიდიოდა სტუმრად. თანახლდა მას სამასი ცხენოსანი. ლართის-კარის გიწროებში რომ მივიდა, გზა სრულიად შეკრული დაუხვდა; ხუთასი ლეკი სამ გზით იყო ჩასაფრებული ამ ძნელად გასაეღელს ადგილსა და სრულიად შეუძლებელს ხდიდა გზის გაკაფასა. ზულად ვაჟ-კაცსაც კი უკან გამობრუნებდა ამისთანა უძლეველი დაბრკოლება; მაგრამ ჭეთევანი მას არ შეუშინდა. იგი თვითონ მამაცურად მიუძღვა წინ თავისს ცხენოსანთა, გაარღვია სამ-გზით გამაგრებულნი ლეკნი და ჰქმნა სახელოვანი ძლევა.

„შუქცეული შემდგომად ერთის თთვისა მუხრანით, მიიღო მრეკლემ გმირი რძალი თვისი ტფილისსა დიდისა დღესასწაულობითა, ზარბაზნის ციხილამ სროლითა და ჩირალითა.“

მაშინდელ ქართველების ვაჟ-კაცობა და მამაცობა მეროპაშიაც კი საყურადღებო საგანს შეადგენდა. თვით შრიდრიხი, სამხედრო გენიოსი, ძლევა-მოსილი მებრძოლე მთელის მეროპისა, თავისს ჯარს ქართველების მამაცობას მაგალითად უღებდა და ეუბნებოდა:

„იბრძოლეთ ისე შეუპოვრად, როგორც იბრძვიან ქრეკლეს ივერნიო!“ — „მე ვარ ქეროპაში უძლეველი, ამბობდა იგივე გვირგვინოსანი, გმირი, ხოლო აზიაში — მეფე ივერიისაო.“

V

თუმცა საქართველოს მდგომარეობა დიდ ხანს იყო იმ გვარი, რომ ითხოვდა მხოლოდ ხმლის მღელვარების ხელოვნობას და სრულიად არ უწყობდა ხელს პოლიტიკურ აზრების აღზრდასა, მაგრამ მაინც მეთვრამეტე საუკუნის დამლევს საქართველოს ჰყვანდა შეილნი, რომელნიც იყვნენ შემკულნი შორსგამჭვრეტელობით და ნამდვილ სახელმწიფო ჰკუთით. ამ მამულიშვილებს ერთის მხრით კარგად ესმოდათ დიდი მნიშვნელობა და სარგებლობა პოლიტიკურის კავშირისა რუსეთთან, მეორე მხრით ნათლად ჰქონდათ გამორკვეული, რომ ეროვნობის გზის დატოვება, ნაციონალურთა ძალთა უარ-ყოფა, გადაბირების გზაზედ დადგომა, თვით-მმართველობის გაცვლა შინაგანს და გარეგანს დამოკიდებულობაზედ ერს აყენებს დაუძლიურების, დაწვრილმანების გზაზედ, მიჰყავს იგი უკან ყოველის მხრივ და თუ დროით მან არ უშეკვდა თავსა, არ გაძოვიდა ამ ბუნების წინააღმდეგ მდგომარეობიდან, არ მოიპოვა სრული თვით-მმართველობა, არ დაი-

საკუთარ შინაურ ბატონობა და ან მიეცა ნაციონალურ ძალთა და ღონეთა გაძლიერებასა და აღორძინებასა, უსათუოდ გამობირდება, გათუქსაეატდება, დაეცემა, დაპყარგავს გონების და ზნეობის ძალას, მოაკლდება თავისუფლებათა, დედულ-მამულიდგან დაჯდება ცალიერი და გარდაიქცევა ბოგანთა ნახირად, რომლის სახსენებელიც კი, ადრე თუ გვიან, ამოიფხვრება დედა-მიწის ზურგიდგან. მის არ წაუკითხავს ჩვენგანს „მართლის ბედში“ ის საკვირველი ბაასი მრეკლეს და სოლომონ მსაჯულის შორის, სადაც ეს უკანასკნელი მამულისშვილი წინასწარმეტყველური შეუცდომლობით უხატავს მეფეს საქართველოს მომავალს ბედს, როგორც მიუცილებელს შედეგს იმ წინ დაუხედავ პოლიტიკურის წადილისას, რომელიც მას განუზიარა მრეკლემ! მგონი მკითხველისათვის მომეტებული იქმნება დავურთო, რომ სოლომონ მსაჯული არის ისტორიული პირი და ამასთან წარმომადგენელი, ტიპი მთელის მამულის შვილებისა დასის და არა ქმნილება პოეტის ფანტაზიისა. ზოგიერთა ამ პირებს შეეხვდებით ქვემოდ, აქ კი საჭიროდ ვრაცხთ გავაცნოთ უკანასკნელი ისტორიული მოქმედება მოხსენებულის მამულის-შვილისა, რომელიც სავსე იყო მაღალი ჭკუით, მხნეობით, შეუცდომელ შორსგამჭვრეტელობით და მხურვალე პატრიოტულ გრძნობით.

სოლომონ ლეონიძე უკანასკნელად ჰმოქმედებდა მეფე ბიორგის სიკვდილის დროსაც, ჩვენის ქვეყნის

გარემოება განზრახ არეე-დარეულ იქმნა, რომ უფრო უკეთესად დაეჭირათ თევზი ამტერეულ წყალში. სოლომონ ლეონიძე, „ეითარცა ლომი გარემოცული მტერთაგან, იბრძოდა ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის“, თვალებს უხელდა დაბრმავებულთა, აფხიზლებდა მიძინებულთა, გონზედ აყენებდა მოტყუებულთა და შეარიგებდა მემამბოხეთა. შეადგენდნენ თუ არა კრებას ლავით მემკვიდრის წინააღმდეგნი, რომელთაც მტრობის გულისათვის იგი მეფედ არა ჰსურდათ, ლეონიძე მაშინვე დაიბადებოდა იქ და ეუბნებოდა: „ლექსი „მეფე“ დაღუმდა აქა? ბატონებო, იყავით ფრთხილად! ჯვარცმულის მადლმა, იღუბება ქვეყანა უშეფლებლად. იქით სარდლები იწვევენ, აქედ მეფის ძენი, მელიქი და სომხობა გველოურად იქცევიან! მოდით გონსა, დაფიქრდით და შედით საქმის ბჭობაში. ლავითის მემკვიდრის მტრობისათვის რად უნდა შეექმნათ მტერნი ქვეყანასა; ნამუსიანად უნდა ვიყვნეთ ქვეყნისათვის და მეფობისათვის. დასაწყობელად საქმეთა და შინა აღრეულობათა კმარა რუსის ჯარი და ტრაქტატი მეფის ბიორგისა.“ უფრო კიდევ მხნედ და დაუძინებლად ჰმოქმედებდა შესახებ ლავით მემკვიდრისა: „მღვიძარენი დაუკარგველობისათვის მეფობისა—კვითხულობთ მეფე ბიორგის ცხოვრებაში,—მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ და მიხეილ, სარდალი იოანე შატლანიშვილი, მგნატე იოსელიანი, შეიფ თარხნიშვილი და მათ უბრძნესი და ნათლად მხედველი მყობადისა სოლომონ ლეონიძე სთხოვ-

დნენ და ევეღრებოდნენ ღაეთს, წარვიდეს მცხეთას და დაგვირგვინდეს მეფედ. ღაეთმან ეს არ ინება, ელოდდა სამეფოთა ნიშანთა რუსეთიდან, და მიიღო მოსელამდე ბრძანებისა მხოლოდ წოდება, ნაცვლად მეფისა, რეგენტობისა, ანუ სამეფოისა გამგისა. მაშინ წავიდა სოლომონ ლეონიძე და მოახსენა ღაეთსა: „დასამწვიდებლად მეფობისა და აღრეულობისა დასაცხრომელად მიიღეთ ზომა მტკიცე, ჰქმენით, რაც არის საქნელი, აჩვენეთ ძალი და ძლიერება თქვენი; გამართებთ აქ გმირობა. ლუმილი თქვენი და სისუსტე აძლიერებს თქვენთა მეტოქთა; დაეცე შიში და ზარი მტერთა, ეხლავ უბძანე, დაიფიცონ მორჩილებაზედ, ნუ ჰკარგავთ მეფობასა და ნუ ჰღუპავთ ქვეყანასა. შინ არის მოცილე მეფობისა? რუსეთმა აღრევე აღგარა მემკვიდრედ და პირმშოდა, გაქეს უფლება მიიღო კვერთხი მეფობისა!“ პატრიოტული სიმბურვალე ლეონიძისა იყო ისეთი გავლენიანი, რომ გადაედო თვით სარდალს იოანე მრბელიანს, ღაეთ მემკვიდრის მტერსა, დაავიწყებინა მას პიროვანი ბოროტება, მიიყვანა ღაეთთან და მოახსენებინა შემდეგი რჩევა: „ბატონიშვილო და ბიძაე! ნუ ჰკარგავ მეფობასა. მიბრძანე და გამოვუცხადებ მოწვეულს ჯარსა წარვიდეს ჩრდილოდ დავიცვათ მეფობა და განვამტკიცოთ მეფობითი სახელი ჩვენი. როგორც გვიმეფნია, ისევე ვიმეფოთ!“ მაგრამ, როცა ღაეთმან, რალაც უცნაურის მოლოდინით შეპყრობილმა, არ შეისმინა ბრძნული რჩევა თავისი მეგობრისა და იო-

ანე სარდლისა და განაგრძელებდა თავისს უგუნურს, წინ-დაუხედავს მოქმედებასა¹ და ლოდინსა,—მაშინ ლეონიძე გადუდგა მას და ჰსურდა სხვა გზით და სხვა პირების დახმარებით და შუამდგომლობით ეშველა ქვეყნისათვის; ამის გულისათვის იგი იქმნა ჩაყარდნილი საპყრობილეში. მაგრამ საპყრობილიდგან ისეთივე შეუპოვრობით და გაელენით ჰლაღადებდა, რომ მისნი მტერნი შიშის გამო იძულებულნი შეიქნენ საქართველოდგან სრულიად გაეძევებინათ და გადაეკარგათ იმერეთსა.

„შუწოდებ მას, პატროსნებისა გამო მალლისა, დროთა ამათ შაბრიციოდ ქართველთა“,—ამბობს ლეონიძეზედ ავტორი მეფე ბიორგის ცხოვრებისა, „და, ვითარცა მტკიცე და შეურყეველი, იქმნა ნამდვილ ქართველთა ერისა და ისტორიისა ძატონად.“

VI

ჩვეულებრივის აზრით საქართველო მეთვრამეტე საუკუნის გასულს მოცული იყო გონების სიბნელითა და მოკლებული განათლებასა. დაახლოებითი გაცნობა ისტორიულის ფაქტებისა სრულიად ამტყუნებს

ამ შეხედულობასა. ორი სასულიერო სემინარია, ტელავში და ტფილისში, უმზადებდა საქართველოს ერსა განათლებულს მწყემსთა. მაშინდელი სასულიერო ყმაწვილების აღზრდა, უგულო და უსულო ჩინოვნიკების ხელში როდი იყო, მათ ჰზრდიდნენ იმისთანა განათლებულნი და გულ-მოდგინე მამულის-შვილები, როგორც. ბაიოზი, აეტორი მრავალთა შესანიშნავთა თხზულებათა და შემდგომში მთავარ-ეპისკოპოსი ტაერიდისა და ასტრახანისა; ღავით და პლექსანდრე რექტორები, გულ-წრფელი პატრიოტები. მაშინდელს სემინარიელებს ტვინს როდი უწყალებდნენ უცხო ენაზედ სწავლითა, ბერძნულის და ლათინურის განუყრელი ზეპირობითა; ყველა საგანს ისინი მოისმენდნენ დედა-ენაზედ, ვრცლად შეისწავლიდნენ წარსულს ცხოვრებას თავისი ქვეყნისასა, შეითვისებდნენ ქართულ ლიტერატურის ქმნილებათა და ამასთან ვრცლად სწავლობდნენ საზოგადო საგნებსაც. მთელი სისტემა სემინარიისა დამკვიდრებული იყო ნაციონალურ ნიადაგზედ, მეტ-ნაკლებობით ზედ იყო გამოჭრილი ჩვენის ერის მოთხოვნილებათა ზედა. ამიტომ ეს სემინარიები ჰზრდიდნენ პირთა, რომელთაგან შემდგომში გამოდიოდნენ შესანიშნავნი მსწავლეულნი, სახელოვანნი მქადაგებელნი და ჭეშმარიტნი მწყემსნი ერისა. ამათის მეოხებით მალალი სწავლა სახარებისა ხშირად

გაისმოდა ხალხში, უნათლებლა მას გონებასა, უმტკიცებლა ზნეობასა და უმაღლებლა პატიოსნებას. ამისთანა მწყემსნი ღირსნი იყვნენ სიყვარულისა და ერსაც უყვარდა ისინი. შასპური ტაქცია ერსა და მღვდელს შორის მაშინ ყოვლად მოუფიქრებელი იყო და უშვერს რასმეს შეადგენდა. სემინარიებზედ უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და დიდი ღვაწლი მიუძღოდა მაშინდელ მონასტრებს, რომელთა რიცხვი მარტო ქართლში თორმეტამდე აღიოდა ¹⁾. მსენი, როგორც ყველგან ცნობილია, იყვნენ არა მარტო ლოცვისა და მარხულობის ადგილნი, არამედ სწავლის და განათლების ლამპრები ჩვენს ქვეყანაში. მსკიდევ ცოტაა. მხუთმეტი კათედრა სამიტროპოლიტო და საეპისკოპოსო ²⁾ წარმოადგენდა პატარა ცენ-

¹⁾ მს მონასტრები ქართლისა იყვნენ შემდგომნი: ჭვათახევისა, შიომღვიმისა, მეტეხისა, იკორთისა, ანანურისა, ჯვარისა, მღვიმისა, ლარგვისისა, ხობისა, შლუმბისა, ბეთსამანიისა, თირისა.

²⁾ ქათალიკოსის გარდა, რომელიც იჯდა ტფილისში, საქართველოს მაშინ ჰყვანდა ექვსი მიტროპოლიტი: ქართლში—სამთავროსა, ტფილისისა, რუისისა; ქახეთში—ალავერდისა, ბოდბისა, ნინო-წმიდისა; ოთხი არხიეპისკოპოსი: ქართლში—წილკნისა, მანგლისისა; ქახეთში—რუსთავისა, ნინო-წმიდისა(?) და ხუთი ეპისკოპოსი: ქართლში—შრბნისისა, სამთავისისა, ნიქოზისა; ქახეთში—ნეკრესისა, ხარჭაშნისა.

ტრებსა, რომელნიც საეკლესიო საშუალებით აერცვლებდნენ სწავლას და ზნეობას ხალხში.

რა დიდ მნიშვნელობას აძლევდა სკოლების გამრავლებას მაშინდელი ჩვენი სასულიერო უმაღლესი მთაერობა, სჩანს იმ ფაქტიდგან, რომ, როგორც ამას ჰმოწმობენ საეკლესიო გუჯრები, ყოველი ეპისკოპოსი კურთხევის დროს აძლევდა აღთქმასა, ხელწერილსა, რომლითაც იგი ვალად იდებდა საეკლესიო სკოლების გამრავლებას თავისს ეპარქიაში. მაშინდელი საერო მთაერობაც დიდს ყურადღებას აქცევდა ყოველ გვარ სასწავლებლებს და საეკლესიო სკოლებს კერძოდ: თვით მეფეც დაივლიდა ხოლმე სასწავლებლებს, სცდიდა სწავლაში მოწაფეთა, თავისი ხელით ასაჩუქრებდა უკეთესებს მათგანს, მამობრივს დარიგებას აძლევდა და აქეზებდა სწავლაზედ. ამიტომ მაშინდელი სკოლები მშვიდობიანობის დროს ყოველთვის სავსენი იყვნენ მოსწავლეებითა. აი რა საინტერესო ცნობებს ვკითხულობთ მეფე ბიორგის ცხოვრებაში შესახებ ტფილისის საეკლესიო სკოლებისა: „**მელაეიდგან მოსრულს ღვეით რექტორსა მელაეის სემინარიისა, შემდგომად ბაიოსისა მოძღვარსა, უბრძანა მეფემან დახედოს ტფილისის სასწავლებელთა, რომელნიც იყვნენ დროსა ამას: ნათლის-მცემელის ეკლესიისა, ძალოუბნისა, სიონისა, ძეაშვეთისა, მეტეხისა და ანჩხატისა. ასწავებდნენ აქ წერასა, კითხვასა, გალობასა, გრამატიკასა, კატეხიზმოსა ანტონი კათოლიკოსის სისტემითა, ძველთა სამეფო ისტო-**

რიათა და სხვ. მოსრულთა ჰასაკთა შინა კერძოდ და არა ყოველგან ასწავლიდნენ ძველსა და ახალსა ფილოსოფიასა ჭ ლეთის-მეტყველებასა, ან ტონისავე შედგენილს. მოწაფენი დროთა ამათ იყვენ ოთხასამდის, ვითარცა იტყოდნენ თვალით მხილველნი მოხუცნი. მაისის დღეს მეფე მიბძანდა და იხილა მოწაფენი მფრემ მღვდლისა, ქალოუბნელისა; თვითეულს უბძანა წაიკითხოს, აგალობა იგინი და თვითონაც გალობდა წირვასა და მწუხრისა საგალობელთა. ღიდად გამხიარულდა მეფე, იხილა რა ყრმანი მადლიანად მკითხველნი, უბოძა თითო აბაზი და ამცნო ყრმათა, რათა ეშინოდეთ მათ ლეთისა და შეიქმნებიან ბრძენნი და შეიღწიონ ეკკლესიისანი, ვინაიღგან დასაწყისი სიბრძნისა არს ში-ში უფლისა და სხვ.“ ამ ცნობილგან ცხადად სჩანს, რომ მაშინდელი საეკკლესიო სკოლები მარტო წერაკითხვის მიმდევნი არა ყოფილან; მათ ჰქონიათ იმისთანა ფართო პროგრამა, რომელიც ბევრად აღემატება ახლანდელს ოთხ-კლასიან სასულიერო სასწავლებლების პროგრამასა.

ამიტომ ჩვენი ქვეყანა მაშინ ღარიბი არ იყო ნასწავლი და განათლებული პირებითა. მათ შორის იყვნენ გამოჩენილნი პოეტნი, როგორც ბესარიონ ბაბაშვილი, ბესიკად წოდებული, ალექსანდრე ჭავჭავაძე; ფილოსოფოსნი და რიტორნი, როგორც ჰაბუა ორბელიანი და სოლომონ ლეონიძე; შესანიშნავნი მქადაგებელნი, როგორც ამბროსი ნეკრესელი, მარლაამ მრისთვიშვილი, რომლის ქადაგებანი გადა-

თარგმნილ იქმნენ რუსულს ენაზედ; სახელოვანი ღეთის-მეტყველნი, როგორც ანტონი პირველი, ლოსითეოს ნეკრესელი და ზაიოსი; შესანიშნავნი სასულიერო მწერალნი, როგორც დეკანოზნი სოლომონ და ალექსი ალექსიშვილები; ბიოგრაფნი, როგორც ომან ხერხეულიძე, აღმწერელი მეფის მრეკლეს ცხოვრებისა; დიდად პატივცემულნი სასულიერო პირნი, როგორც ანტონი მეორე, იუსტინე, მთავარ-ეპისკოპოსი მაღალაშვილი, ნიკიფორე, შემდეგ ექსარხოსისა ვიკარი; იოსტინ მღვდელ-მონაზონი ანდრონიკაშვილი და სხვანი.

რაც შეეხება დაბალს ხალხს, მასშიაც წერაკითხვის ცოდნა ისე ხშირი იყო, რომ ძნელად იპოვნიდით ქალსა, განსაკუთრებით მონასტრების და საეპისკოპოსო კათედრების ახლოს სოფლებში, რომელსაც წიგნი არა სცოდნოდა. ამ ფაქტს ამოწმებენ ყველა მოსწრებულნი პირნი, განათლებულნი და სარწმუნონი. ამითი აიხსნება ის ფაქტიც, რომ ჩვენს ხალხს გაზეპირებული ჰქონდა საუკეთესო ადგილები „მეფხის-ტყაოსნისა“; აქამომდე დარჩენილია გლეხობაში ამ ცოდნის ნაწყვეტები.

მაშინდელი სამეცნიერო წიგნების სიმრავლე ეხლა ჩვენთვის სრულიად გასაკვირველია. მეტაფიზიკიდგან და დიალექტიკიდგან დაწყობილი, ვიდრე გეომეტრიამდე ქართულ ენას ჰქონდა შეძენილი ყოველის მეცნიერების თხზულება ან ორიგინალური, ან ნათარგმნი. მარტო ანტონ პირველმა, საქართველოს

კათალიკოსმა, გაამდიდრა ჩვენი ლიტერატურა ორმოცდასამი ახალი თხზულებითა, რომელთა შორის ნახევარი საერო მეცნიერებას ეკუთვნოდა. სიმდიდრე ჩვენის ენისა იყო იმისთანა, რომ თვით უღრმესნი ქეშმარიტებანი ყოველ გვარ მეცნიერებისა დაუბრკოლებლივ და ყველასათვის გასაგებად იხატებოდნენ. სწავლის და განათლების მოთხოვნილებას, ბევრად თუ ცოტად, აკმაყოფილებდა სტამბები, რომელნიც საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეებში დაარსდნენ და მმოქმედებდნენ.

სასულიერო წოდებას მეტად ამხნევებდა და ფრთას უშლიდა ის გარემოება, რომ მას თავს უდგა არა შორიდგან მოსული პირი, რომელსაც არავითარი ეროვნული კავშირი არა აქვს ქვეყანასთან, არამედ მამულისშვილი, შეკავშირებული თავისს სამწყსოსთან სულის და გულის მრავლის ძაფებით, მოყვარე თავისი ქვეყნისა, მოწადინე მისის ბედნიერებისა და გამამხნევებელი ყოველის მოღვაწისა. შოველს ღირსეულს პირს მაშინ იმედი ჰქონდა, რომ ბედმა შეიძლება მომანიჭოს პირველი ადგილი სასულიერო სფერაში, დამაყენოს საქართველოს ეკკლესიის მთავრად, მმართველად და გამიყენოს მოქმედების ფართო ასპარეზზედაო. ეს იმედი ყველას ფრთებს უსხავდა, ყველას უმატებდა ძალასა და ღონეს მოქმედებისას და მხნეობით აესებდა. წინერლობის იმედს არა ერთი სალდათი გადუქცევია სახელოვან სარდლად, — ქათალიკოსობის მოლოდინმა არა ერთი ქართველი სასუ-

ლიერო პირი შეამკო მრავალი ღირსებითა, აღავსო სწავლითა და ცოდნითა. მაი იმ ხალხს, რომელიც ამ გვარს იმედს მოკლებულია სასულიერო სფერაშიც და საეროშიაც!

მართალია, მაშინდელი ჩვენი მწიგნობრობა და ლიტერატურა ბევრით შეესაბამებოდა იმ ხარისხს განათლებისას, რომელიც მეროპამ გამოიარა მეთხუთმეტე საუკუნეში; მაგრამ ამ მწიგნობრობას თავისი საკუთარი ნიადაგიც ჰქონდა, ნამდვილის სიცოცხლის ნიშნები ედო, წარმატების გზაზედ იღვა და, ასე გასინჯეთ, არ იყო სრულიად მოკლებული გავლენასა იმ აზრებისა და იდეებისა, რომელნიც მაშინ აღვლევდნენ მთელს მეროპას, თუმცა მეროპაში მისელამოსვლა ძალიან ძნელი იყო. სადამდის მიდიოდა თანამედროვე მეროპის მოძრაობის გავლენა ზოგიერთ ქართველებზედ, სჩანს იქილგან, რომ მაშინ მოლტერსაც კი ჰყვანდა ჩვენში თაყვანისმცემლები. მით ანტონ კათალიკოსის მოღვაწეობის მეორე პერიოდი, ბევრით ნაყოფიერი პირველზედ ჩვენის ლიტერატურის გამდიდრებისთვის, მეროპის მსწავლულთ და მწერალთა გავლენის ქვეშ სწარმოებდა. მაშინდელი სოციალურ და პოლიტიკურ იდეების ზედ-გავლენის კვალიც კი ეტყობა ჩვენს ცხოვრებასა. ამას გვაჯერებენ: ერთი შესანიშნავი განკარგულება მრეკლესი და შეთქმულობა ღაცულ-ბარათაშიელისა. როდესაც მკატირინე მეორე მთელს მცირე რუსეთში ჰყვანდა ბატონ-ყმობის სენსა და თავის

ფავორიტებს ათასობით ურიგებდა იმ დრომდე თავისუფალ ხანოლებსა, იმ დროს მრეკლემ გამოსცა ბრძანება, რომლის ძალით ყმობისაგან განთავისუფლდებოდა ყოველი გლეხი, რომელიც ტყვეობიდან დაბრუნდებოდა. ეს ფაქტი სრულს საბუთს გვაძლევს ვთქვათ, რომ, თუ ჩვენი ისტორიული მსვლელობა თავის ნაციონალურის კალაპოტიდან არ გადავარდნილიყო, ვინ იცის, იქნება ბატონყმობის გაუქმებას ბევრად ადრე მოვესწრებოდით სამოც-და-მეოთხე წელიწადზედ და ეს გაუქმება მომხდარიყო ბევრად უფრო სასარგებლო საფუძველზედ. ხსენებულმა ღაცულ-ბარათაშვილმა და ბევრმა იმის მომხრეებმა მეფე ბიორგის სიკვდილის დროს შეადგინეს შეთქმულობა, რომლის განზრახვა იყო დაცვა დამოუკიდებლობისა და დადგინება საქართველოში რესპუბლიკისა.

VII

ყველა ზემოხსენებულით ჩვენ არ გვინდა ვთქვათ, რომ საქართველო მეთვრამეტე საუკუნეს ბოლოს საღს სახელმწიფო ორგანიზმს წარმოადგენდა. სრულიად არა. იგი ბევრგან იყო დაჭრილი, დაზიანებული და შესუსტებული, ბევრი რამ აკლდა; არეულობა, წინდაუხედაობა და უმეცრება მის შვილთა შორის იყო დიდი, ბევრს აზიურს წესებს გაედგათ

ფესვები, ბევრი მტერი ჰყავდა მას, მაგრამ გული გატეხილი არა ჰქონდა, ჯანი კიდევ ერჩოდა, ღონე და ძალა წარმატებისა ბლომად უდგა ძარღვებში, დაჩაგრულობას არ დაეხარა ძირსა და შეეძლო თავისი დაჭრილობანი მოერჩინა, შემადიწროებელნი გარემოებანი გაეფანტა, გამართულიყო წელში და მტკიცედ დასდგომოდა განათლების, თავისუფლების და გაუკეთესობის, პროგრესის გზასა. ამ წადილის მიღწევისათვის საჭირო იყო ორი წამალი, ორივე უებარი: ერთობა ქართველთა ტომთა, მოკრება აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოსი ერთის მძლავრის მარჯვენის ქვეშა და გახსნა განიერის, ფართო გზისა შავის ზღვის შუამავლობით მეროპის გაელენისათვის და მის გამაცხოველებელ ცივილიზაციის დაწაფისათვის.

მაგრამ საქმე ის არის, — ჰგრძნობდა საქართველოს ერი ამას? მსმოდა საჭიროება და უებრობა ამ წამლისა? ისტორიული ფაქტები ამ კითხვაზედ გვიპასუხებენ, რომ მთელი ერი საქართველოსი, ყოველი მისი წოდება მეთვრამეტე საუკუნის დამლევს ჰგრძნობდა ერთობის აუცილებელ საჭიროებას, მის დიდ სარგებლობას და გულით და სულით მოწადინებული იყო შეედგინა ერთი სახელმწიფო ღალესტნის სამზღვრებიდგან დაწყობილი ვიღრე შავი ზღვის კიდებამდის. მეროპას მეტად დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ის გარემოება, რომ გაუვალი კედელი, რომელიც ამართა საქართველოს და მეროპის შუა მსმა-

ლეთის მფლობელობის დამკვიდრებამ შავს ზღვაზედ და მის გარეშემო ნაპირებზე, შემუსერილ იქმნა რუსეთის მძლავრის გელით და ამის შემდეგ ეს ზღვა წარმოადგენდა ფართო განიერ გზასა საქართველოს ერის დაახლოვებისათვის, დაკავშირებისათვის აყვავებულს მეროპის ერთა თანა. ეს კარგად ესმოდათ მაშინ ჩვენებსა, კარგად ახსოვდათ ისიც, რომ უწინაც, თამარ მეფის დროს, ერთობამ, ერთ-მთავრობამ საქართველო აღამაღლა, ააყვავა და განაძლიერა; ამიტომ პირველი მოხერხებული შემთხვევით ისარგებლეს და შეერთება მთელის ივერიისა თითქმის ერთ-ხმად მოითხოვეს. ეს მოხდა 1790 წელსა, როდესაც იმერეთიდან დესპანები მოვიდნენ ტფილისში. ამ დესპანების მოსვლა, სახელმწიფო კრება მრეკლეს სასახლეში, ცხარე ბაასი და ხანგრძლივი სჯა მთელის საქართველოს შეერთებაზე ისეთი შესანიშნავი ფაქტია ჩვენს ისტორიაში, ისე ცხადად გვიხატავს ერთის მხრით ჩვენს ერის გონივრობას და სახელმწიფო ჭკუას და მეორე მხრით სამეფო სახლის ეგოიზმს, წერილმანობას, რომ საჭიროდ ვრაცხთ დაწვრილებით მოვახსენოთ ეს ამბავი მკითხველსა.

მართობას თხოულობდნენ ყველანი: გლეხნი, აზნაურნი, თავადნი, სამღვდელონი, იმერნი და ამერნი. „შემდგომ გარდაცვალებისა სოლომონ პირველისა“, კვითხულობთ მეფის ბიორგის ცხოვრებაში, „მოვიდნენ იმერეთით: მქეთიმე ბენათელი, ღოსითეოს მუთათელი, სარდალი ჭაიხოსრო წერეთელი, პაატა მი-

ქელაძე, სახლთ-ხუცესი ზურაბ წერეთელი, სეხნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ძაიხოსრო ჩიჯავაძე და ფიცის კაცნი: ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხვანი... მსენი ითხოვდნენ, რადგანაც არა ჰსურს მეფესა მრეკლეს მეფე ღავით მიტაცებული ტახტისა, ინებოს და შეაერთოს თავისად სამეფოდ იმერეთი, ვითარცა იყო ერთმთავრობისა დროთა. ღესპანნი იმერეთისანი არწმუნებდნენ მეფესა, რომელ ყოვლადია სამეფო იმერეთისა მოელის სიქადულით და მხიარულებით საქმისა ამის დასასრულსა; თვით მთავართა ბურიისას და ოდიშისას სურთ და სწყურიანთ ეს. მცხოვრებთა გლეხთაცა იციან ესე და უხარიანთ, უხარის ბატონობა თქვენნი მთელ იმერეთსა, მტერთაგან ჯვარისა გაოხრებულსა. მეფემან უგდო ყური და ნაცვლად პასუხისა პირად ბრძანა, იქმნას რჩევა საქმისა.“

ღანიშნულს დღესა კათალიკოსი, მღვდელთ-მთავარნი, თავადნი, სარდალნი, სახლთ-ხუცესნი, მდივანბეგნი ქართლ-ქახეთისა შეიკრიბნენ სამეფო პალატაში და შევიდნენ განსჯასა. ამ რჩევასა და სჯის დროს, ამერთ მოითხოვეს შეერთება საქართველოსი ისეთივე მხნეობით და შორსგამჭვრეტელობით, როგორადაც იმერნი ითხოვდნენ. „პირველი და ძლიერი ხმა ერთობისათვის“, განაგრძებს მეფე ბიორგის ცხოვრების ავტორი, „იყო ჰაბუა ორბელიანისა. მას შეუდგნენ კათალიკოსი ანტონი, სარდალი ღავით შაფლანიშვილი, სოლომონ ლეონიძე, ზაქარია, მოურა-

ვი ჰიზიყისა, ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ჩოლაყა-
შვილი, იოსებ ბარათაშვილი და სხვანი. მეფე სდუმ-
და და ბრძენი ჰაბუა ასმენდა ქუხილისა სიტყვებითა
დიდსა საქვეყნოსა სარგებლობასა; აკურთხევდა აზრ-
თა ამათ ზევარდამო ჩაგონებულთა დესპანთადმი და
იმერთა ერისა. „ნუ ჰყოენი, მეფეო! იტყოდა ჰაბუა,
ერი იმერთა ითხოვს ერთობასა და კავშირსა; ვითარ
ეტყვის მეფე უარსა? რისთვის არ მიიღებს თხოვნასა?
მეფე ერისათვის და არა ერი მეფისათვის. მიცი და
მესმის აზრი თქვენი, მეფეო! ვითარ მოეულო მეფო-
ბა შვილის-შვილსა ჩემსა? მსეთი აზრი უეჭველად
არის უბედურებითი იმერთათვის, უსარგებლო ქვეყნი-
სათვის, დამლუპავი ქვეყნისა. ვითარ მოელო მეფობა
ქართლისა მეფეთა ქართლისათა და რაი დაკარგა სა-
ქართველომან დაკავშირებითა ქართლისა და ქა-
ხეთისა. ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა, ძლიერ-
ება მეფობისა არის ერთად დაკავშირება.“ „ბატონო
მეფე! მოახსენა წერეთელმა, მიიღეთ გვირგვინი
ჩვენიცა, განძლიერდით ჩვენიცა და განგვაძლიერეთ
თქვენიცა. ირწმუნეთ მეფევ ბატონო, ხომ სცნობს ამას
მტერი და მიეცემა შიშსა და მორიდებასა.“

ამ ბრძნულ წადილს, მხურვალე მჭევრ-მეტყვე-
ლებით გამოხატულს, წინა-აღუდგა წვრილმანი ანგა-
რიში ჩვენის მაშინდელ ფეოდალებისა, რომელთაც
ერთობა და მეფის გაძლიერება არაფრად ეპიტნავე-
ბოდათ ყოველთვის. „შემდგომ დუმილისა მეფისაგან,
მუხრან-ბატონმა ივანემ მოახსენა კრებასა: დაკავში-

რება იმერეთისა დიად ძველიაო. ჩვენ ქართველთა ვერ მოგვივლია ჩვენთვის, ვითარ მოუუაროთ იმერეთსა? რად ვექმნათ ბატონად ქვეყანასა, რომელსაც ჰყავს საკუთარი ბატონი, შვილისშვილი მეფისა?“ მაშინ ღვეით სარდალმან, ერთმა გულ-წრფელ პატრიოტთაგანმა, განრისხებულის ხმით წარმოსთქვა: „მართლად აღიარებს მუხრან-ბატონი, რომ ვერ მოუვლის-დღეს ის ქვეყანას თავისის ხმლითა და ბაი-რალითა. მოვა დრო და მოსცემს ღმერთი სხვასა მუხრანის-ბატონსა, რომლის ხმალი უფრო მჭრელი იქნება.“ ეს სიტყვა იწყინა მეფემ, რომელიც წინააღმდეგი იყო შეერთებისა, და დაშალა კრება.

VIII

ღაუყოლებელი, შეუჯერებელი წინააღმდეგობა საქართველოს ერთობას ამოუჩინა დედოფალმა ღარეჯანმა, რომელიც ეშმაკობაში დახელოვნებული იყო, მაგრამ ნამდვილს ჰკუას და მამულის სიყვარულს კი მოკლებული. საუბედუროდ ქვეყნისა ღარეჯანს დიდი გავლენა ჰქონდა ბოლოს ხანებში მრეკლეზედ და სახელმწიფო დიდ საქმეებშიაც კი თავისს ნებაზედ ატარებდა მას. ამ მანებელ გავლენის ნაყოფი იყო, სხვათა შორის, ის სამეფო სახლის აღმაშფოთებელი, ამრევი და ქვეყნის დამლუპავი ანდერ-

ძი, რომლითაც მრეკლე თავის პირმშო შვილის ბი-
ორგის შვილს გამოსწირავდა სამეფო ტახტსა, დაუმ-
ტკიცებდა მას იულონსა, უფროს შვილს ღარეჯანი-
სასა და თავის სამეფოში შემოჰქონდა ოსმალური
წესი ტახტის მემკვიდრეობისა ნაცვლად მეროპის
წესისა, რომელიც იმ დრომდე ჰმოქმედებდა საქარ-
თველოში. ეს ანდერძი სრულიად გვარწმუნებს, რომ
მრეკლე, შემკული მრავლითა სამაგალითო სამხედ-
რო თვისებითა და სახელ-განთქმული ვაჟ-კაცურ
ხმლის მღვლევარებითა, ჩვენდა საუბედუროდ, ნადირ-
შახსავეით და მეთორმეტე ძარლოსავეით, მოკლებული
იყო პოლიტიკურ შორსგამჭვრეტელობასა და ამ
მხრით გაუზომელად დაბლა იდგა თავის პაპა მახ-
ტანგ მიექესეზედ, რომლის მშვენიერი და მომწიფუ-
რი პოლიტიკური განზრახვა დაარღვია იმისთანა უც-
ნაურმა შემთხვევითმა მოვლენამ, რომელსაც არავინ
არ მოელოდდა არც მეროპაში და არც აზიაში, და
რომელმაც ერეკლესავეთ თავისთან სამარეში არ და-
მარხა ყველაფერი თავისი ნამოქმედარი, არამედ დას-
ტოვა ჩვენს ისტორიაში ცხოველი, ნაყოფიერი და
უკვდავი კვალი.

საქმის ჩასაშლელად და უკულმა დასატრიალე-
ბლად დედოფალმა ღარეჯანმა მოიხმარა მუქარა და
მრისხანება იმათ წინააღმდეგ, რომელნიც უფრო გულ-
მხურვალედ და გატაცებით ჰქადაგობდნენ ერთობის
საჭიროებას და დიდს სარგებლობას... „სცნო დე-
დოფალმან ღარეჯან საუბარი ესე ყოველი (პირველის

კრებისა) განრისხდა და დაიბარა ჭაბუა მობელიანი და მრისხანედ უბძანა ყველრების სიტყვა. “ მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც ჭაბუამ დაამტკიცა, რომ საქართველოს კიდევ ჰყვანდნენ შვილები, რომელნიც მზად იყნენ შეეწირნათ პიროვანი ინტერესები მამულის ბედნიერებისათვის. „არა, ბატონო დედოფალო, ვერ შევიქმნები ორგული“, ეტყოდა ჭაბუა. „აწრი ჩემი დარჩება უცვლელად, მტკიცედ და უკეთუ არ აღსრულდება, ჩაეიტან თან საფლავს. რად მიბრძანებ, არ ვიყო ერთგული მეფისა და ქვეყნისა! შიცი, რასაც ვიტყვი; არ ვხედავ კეთილად საქმესა და ესე ვარჩევ. შიყო და მერქვას ქვეყნის მრჩეველი და ვურჩევდვ რასმე ბოროტსა? მამა-პაპათა სისხლი დაუღვრიათ ქვეყნისათვის... შარ შვილი ქვეყნისა და ერთგული მეფისა. ამისათვის გაბედვით ვიტყვი და უშიშრად მოვახსენებ მეფესა ჩემსა და თქვენ, ბატონსა ჩემსა დედოფალსა, სიტყვათა ამათ.“

თვით მემკვიდრე საქართველოს ტახტისა ბიორგი (რომელიც, საქართველოს საუბედუროდ, სწორედ იმ დროს გამეფდა, როცა დაჰკარგა გონებითი, ზნეობითი და ფიზიკური ძალა) გატაცებულ იქმნა საზოგადო წადილითა და მეორე კრებაზედ, რომელზედაც ჭაბუა და ქათალიკოსი ანტონი უწინდებური მჭევრ-მეტყველებით ამტკიცებდნენ ერთობის დიდს სარგებლობასა ქვეყნისათვის, მოახსენა მრეკლეს შემდეგი გონიერი სიტყვები: „ხელმწიფეო ჩემო! შეერთება იმერეთისა შართლისადმი არის სიმტკიცე მეფობისა; თუ გნებავთ უძლეველობა ქვეყნისა ჩვენისა

მტერთაგან. უნდა იქმნას ერთობა. რა არს უკეთესი, რა არს მშვენიერ, ვითარ ერთობა ძმათა, იტყვის წინასწარმეტყველი ლაით. სამეფო ოსრავლთა დაეცა მაშინ, როდესაც განსქდა ორად სამეფო სოლომონისა. ლაეცა საბერძნეთი, ოდეს განიყო ორად და სამად. მეფობა განყოფილი არა დაადგრეს, ბრძანებს მაცხოვარი.“

ღესპანნი იმერეთისანი ატყობდნენ, რომ საქმე იცარებოდა უფრო დედოფლის უკუღმართობით და ამიტომ გამოსთხოვეს ღარეჯანს ცალკე ნახვა, აუდიენცია. მტყობა, მათ კარგად იცოდნენ, რომ დედაკაცის დაყოლიება კეთილ საქმეში საბუთების გაშლით უფრო ძნელია, ვიდრე კეთილშობილურის გრძობის გაღვიძებით, და ამიტომ ერთობის სარგებლობის დამტკიცებას თავი ანებეს და შებრალება იხმარეს იარაღად. „მუთათელი, ბენათელი, აბაშიძე და სხვანი ღესპანნი მიუთხრობდეს დედოფალსა იმერეთის მდგომარეობასა და სრულიად დაღუპვასა, უკეთუ არ მოხდება ერთობა ქართველთა თანა.“

მაგრამ ყოველი ცდა ამაოდ დარჩა. ბრძნული წადილი მთელის ერისა, ქვეყნის ფეხზედ დამყენებელი და გამაბედნიერებელი ღონისძიება, სასიქადულოდ ერთ-ხმად მოთხოვნილი და კეთილშობილი გატაცებით აღვიარებული იმერეთ და ამ ერთაგან, ჩაშლილ და განქარწყლებულ იქმნა სამეფო სახლის უკუღმართობის გამო. „ღედოფალი იტყოდა უარსა და ვერ გამოწირვასა იმერეთისა გვირგვინისა შვილის-

შეილის ხელთაგანა.“ ამავე აზრზედ ჯიუტად დადგა მეფე პრეკლეც, რომელმაც, ქვეყნის საუბედუროდ და თავის დიდების დასამცირებლად, უკანასკნელ წლებში თითქმის სრულიად დაჰკარგა უწინდელი წინდახედულობა, სამაგალითო ვაჟ-კაცობა, ნათელი გონება, შეუპოვარი მხნეობა, მიეცა თავისი გვარის წერილმანი ინტერესების ძებნასა და უმეტესად იმაზედ ზრუნავედა, რომ დაეკმაყოფილებინა ეგოისტური მოთხოვნილებანი თავისი არეული და განხეთქილებით საესე სახლობისა, რომლის დამლუპველი რაოდენობა წრეს იქით გადავიდა იმის გამო, რომ პრეკლემ და ბიორგიმ მეორე-მესამე ცოლები შეირთეს წინააღმდეგ სახელმწიფო ინტერესების მოთხოვნილებისა.

IX

ქვის გული უნდა ჰქონდეს საქართველოს შეილს, რომ ეს ისტორიული მოვლენა, საესე მაღალი ტრადიკული მნიშვნელობითა, გაიცნოს ისე, რომ დარდით და ნაღვლით არ აიესოს. მართი მხრით სდგას ერი, მრავალ-ტანჯული სხვის შეცდომილებითა და პატივის-ცემით მოახსენებს მეფესა: „შენმა წინაპრებმა ჩაიდინეს დიდი უსამართლობა და უწყალობა: ერთი სისხლი და ერთი ხორცი დამანაწილეს რამდენსამე პატარა სამთავროდ და ამითი შეიქმნენ მიზეზი ჩე-

მის და თავის-თავის დაუძღურებისა, დაუსრულებელ წვალებისა და გამოუთქმელის უბედურებისა. ღროა, მოსპო ეს უსამართლობა, მიხსნა ამ სენისაგან, შემაერთო ერთ დიდ ერად, მიიღო ერთ-მთავრობა, განძლიერდე ჩემით, განმაძლიერო შენათ, შემოვიფანტოთ მტერნი და მტკიცედ დავადგეთ დამოუკიდებლობის, წარმატების და კეთილ-დღეობის გზასა. მეორე მხარეს დგანან მეფე-დედოფალნი, რომელნიც თავის მრავალ-წამებულს, მაგრამ კიდევ ერთგულს ერს ეუბნებიან: „ორივე მხარე უწინდებულად დანაწილებულნი და უძღურნი უნდა დაერჩეთო. ბევრს ხელმწიფეს უნატრია ამისთანა წადილი დანაწილებულის ერისა, რომელიც საქართველომ გამოუცხადა მრეკლესა, მაგრამ ნატურა რომ არ ასრულებია— დიდის ხნის განმავლობაში ხელში ხმალი სჭერია, უღერია თავისავე ხალხის სისხლის ნაკადულები და ძალადატანებით შეუერთებია იგი ერთის სკიპტრის ქვეშა. იტალიის შეერთებას მოუწდა არა ერთი შინაური ომი. ბერმანიამ შეადგინა ერთი იმპერია მხოლოდ მასუკან, რაც ბისმარკმა კრუპის ზარბაზნებით და ბერდანის თოფებით დააჯერა ნემეცების ერთომის საჭიროება. რუსეთის მოკრება ერთს მთავრობის ქვეშ იყო შედეგი ხანგრძლივის შინაურის ბრძოლისა. საფრანგეთმა, მსპანიამ, ინგლისმა ამავე გზით, ასეთივე სისხლის ღვრით დაამყარეს თავისი ერთობა. ოითქმის ყველგან დანაწილებული ხალხი ესარჩლებოდა ამ დანაწილებასა, იცავდა თავისს დაყოფილქ-

ბასა და მხოლოდ მაშინ აღგენდა ერთს სახელმწიფოს, როცა რომელიმე თავ-გამოდებული და შორს-გამჭვრეტი მთავარი ძალას დაატანდა მას ხმლით, იძულებულს შექმდა თოფით და ზარბაზნით. ჩვენში კი წაღმა მსეფელობა მიიღო საქმემ. თვითონ ხალხმა, თვითონ ერმა იგრძნო ერთობის საჭიროება და მეფისაგან მოითხოვა ერთ-მთავრობის დაფუძნება. მაგრამ მეფემ უარი სთქვა იმაზედ, რასაც სხვა გვირგვინოსანნი მხოლოდ ხანგრძლივი სისხლის ღვრით მოეწეოდნენ ხოლმე.

ასე უკუღმართად დატრიალება მაღალის მნიშვნელობით სავსე საქმისა, ასეთი დამლუპავი დაბოლოება მთელის ერის წადილისა ერთის კაცის თავისნებობით არა ერთს მამულის-შვილს ააშფოთებდა სულით და წარმოათქმევენებდა შემდეგ მწარე სიტყვებს, რომელთაც ჩვენი პოეტი ბარათაშვილი ათქმევენებს სოლომონ მსაჯულს ამ გვარსავე შემთხვევაში:

მაღლობა, ღმერთო, შენსა განგებას!
მრთს კაცს მოჰფინებ ყოელთა უფლებას,
და მისს ერთს სიტყვას მონებენ ერნი,
ბანურჩეველად სულელნი, ბრძენნი,
და იგი მათ ბედს ისე განაგებს,
ვითა ამღერდეს იგი კამათლებს!
მაგრამ შენ, მეფე, ვინ მოგცა ნება—
სხვას განუბოძო შენთ ყმათ ცხოვრება,
მისდევდე შენსა გულის კეთებას
და უთრგუნვიდე თავისუფლებას?

შენ ერმან მოგცა პირველ ღირსება,
რათა დაუცვა ყოფა-ცხოვრება,
და რად იფიწყებ, რომე მარადის
მეფის გულის-თქმა ერსა ეკუთვნის...“

მაგრამ შემცდარი იქნება ის, ვინც იფიქრებს, რომ სამეფო სახლის უკუღმართობით შეერთება საქართველოსი სამუდამოდ იყო ჩაფუშული, დაცარული. ბულითადს წადილს ერისას თვით მძლავრი მთავრობაც ბევრს ხანს ვერ ეწინააღმდეგება და იძულებული შეიქმნება უთუოდ დააკმაყოფილოს იგი. შეერთება საქართველოსი მხოლოდ გადადებული იყო სხვა დროსათვის. ეს დრო დიდის ხნის ლოდინს არ მოითხოვდა. შართლ-ძახეთი მჭიდროდ იყო შეერთებული და ერთობის სანატრელს გზას და საბაძავე მაგალითს აჩვენებდა. ჰაბუა ორბელიანები, სოლომონ ლეონიძეები და ჭაიხოსრო წერეთლები დღითი-დღე მრავლდებოდნენ, განათლების სხივები წინანდელზედ უფრო ხშირად ეფინებოდა საქართველოს, მეთვრამეტე საუკუნის ქარიშხალი ნიავის ძალით მაინც აწევდა ჩვენამდის და ჩვენი ქვეყანა მოძრაობაში მოჰყავდა, აფხიზლებდა. ბარეშე მტრებიც გვისუსტდებოდნენ: ოსმალეთი მიბეგვილი და მიღეწილი იყო რუსის ძლევა-მოსილის ჯარით და სპარსეთი სწრაფად მიდიოდა უკან. *) ლადესტანს, თუ იგი არ დაწყნარ-

*) თვით აღა-მაჰმად-ხანი ვერ გადარჩებოდა დამარცხებასა ქართველებისაგან და იქნება ცოცხალიც ვეღარ გასული-

დებოდა, საქართველო ასე თუ ისე შეუკრავდა კრიკას და დამართავდა იმავე ბედს, რაც მისგან მოუვიდა ფადონების სამფლობელოს მეთერთმეტე საუკუნეში. ღღეს თუ ხვალ, საქართველოს ერთობას ლიტონი მჭევრ-მეტყველებით კი აღარ ითხოვდა, იგი მოითხოვდა მუქარით, ძალის მოხმარებით და შემუსრავდა ყოველს გვარს უკუღმართობას, რომელიც კი მის წადილის წინაიღმდეგობას გაბედავდა. მაშინ იგი ერთობით წელში გამართული და გაძლიერებული აღვილად შემოიფანტავდა მტრებსა, ზურგს თამამად შეაქცევდა მაჰმადიანურ აზიასა, რომელთანაც მოკლებულ იყო ყოველ გვარ სასულიერო კავშირსა, მტკიცედ იქმნოდა პირს განათლებულის მეროპისაკენ, რომლის ხალხთა დასს ის ეკუთვნოდა თავის სარწმუნოებით და გვარტომობით, და შავ ზღვის შუამავლობით დაეწაფებოდა მის გამაცხოველებელს კულტურას და მეცნიერებას.

რა ძალით სწყუროდა ჩვენს ერს მეროპის ნათელი და რა გვარი გაუმადლოებით მოხდებოდა მისი დაწაფება დასავლეთის განათლებაზედ და მეცნიერებაზედ,—ცხადად გვიჩვენებს ის ყველა მემისტორიეთა-

ყო ჩვენის ქვეყნიდგან, თუ მრეკლე ხელზედ არ დაეხვია ბუდოვიჩის მოშველების იმედს, არ ელაღატნათ მისთვის საკუთარს შვილებს, რომელთაც ჯარების მოშველება სამეფოს სხვა-და-სხვა კუთხეებიდგან არ მოინდომეს და ხოჯას ააოხრებინეს ტფილისი, მშვენიერად გამაგრებული და ოც-და-ათის ზარბაზნით დაცული,

თვის გასაცვიფრებელი ლიტერატურული მოძრაობა, რომელიც დაიბადა საქართველოში მახტანგ მეექვსის დროს, რამ წამს ცოტაოდენის ჯუჯუტანიდგან ჩვენში შემოაშუქა მეროპის ნათელმა, გამოიყენა ლიტერატურულ ასპარეზზედ იმ გვარნი მალაღნიჭიერნი მწერალნი, როგორც მახუშტი და სულხან ორბელიანი და მოკლე ხნის განმავლობაში გაამდიდრა ჩვენი ლიტერატურა არა ერთი მალალ მნიშვნელობიანი და უკვდავი ქმნილებითა.

საქართველოს მოსისხლე მტერიც ვერ გაბედავს სთქვას, რომ ჩვენი ერი არ იყო ღირსი ამ გვარის მომავლისა. რაც მან დედა-მიწის ზურგზე თავი შეისწავლა, მის დევიზად თავის დღეში არ ყოფილა ქეღვა, დათრგუნვა, დაბრიყვება, დამონავეება, მიწასთან გასწორება რომლისამე ერისა. ჩვენის ერის ხმალი მღელვარებდა მხოლოდ თავის თავისუფლების დაცვისათვის და დამოუკიდებლობის მოუსპობლობისათვის. თუ ოდესმე დროთა ვითარება იძულებულს ჰხდიდა შემოეერთებინა თავისთან რომელიმე უცხო ქვეყანა, ჩვენი ერი ანიჭებდა მას სრულს თვით-მმართველობას და ხელუხლებლად იცავდა ყოველს მის უფლებასა. თვით საქართველოშიაც სხვა სარწმუნოების მიმდევნი სარგებლობდნენ სრულის თავისუფლებით და თანასწორობით ქართველებთან. როდესაც განათლებულს საფრანგეთში ჰუგენოტებს ართმევდნენ კაცის ყოველს უფლებასა და ბარბაროსულად ქლევდნენ მათ კათოლიკები, როდესაც სახე-

ლოვანს ინგლისში კათოლიკები იღვენებოდნენ უწყალოდ და უღმობელად, იმ დროს საქართველოში შემოხიზნული სომხები იყვნენ ყველასფერში გათანასწორებულნი ქართველებთან; ჰქონდათ მინიჭებული ყოველი პოლიტიკური და სამოქალაქო თავისუფლება და ხშირად მემკვიდრეობით ეჭირათ უმაღლესი ადგილები ჩვენს სამეფოში.

ამ გვარივე თავისუფლება ჰქონდათ მინიჭებული თვით ურიებსა და თუმცა საქართველოში ძლიერი იყო სიყვარული ძრისტესი, რომელიც ჯვარცმულ იქმნა ურიათა მიერ, მაგრამ იგინი მაინც ყოველთვის სარგებლობდნენ ჩვენში სრული მყუდრო ცხოვრებით და მათ ერთხელაც არ გამოუცდიათ ის დევნა და ქლექტა, რომლის მსხვერპლად ხდებოდნენ და ხდებიან ახლაც მეროპაში.

დასასრულ, შესამოწმებლად ჩვენის წერილის დედა-აზრისა მოვიყვანთ ერთს სომხის მწერლის სიტყვებსა, რომელსაც ვერაინ ვერ შესწამებს მიდგომით მსჯელობას ქართველების შესახებ. ბენერალი ძიშმიშოვი თავისს ნაღირ-შაჰის ისტორიაში ამბობს: „წარსულის საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველო იყო ძლიერი სახელმწიფო და მას ემორჩილებოდნენ და ხარჯს აძლევდნენ ბანჯისა, შარაბალისა და მრეენის ხანები. თუ შეერთებული მართლ-ძახეთი ამოდენა ძალას იჩენდა, ადვილად წარმოსადგენია, თუ რა ძლიერების პატრონი შეიქმნებოდა საქართველო, როდესაც ერთს სკიპტრას ქვეშ თავს მოიყრიდნენ

მართლ-მანათიან ერთად იმერეთიც, ბურიაც, ჩაქაც და სამეგრელოც, თანახმად მაშინდელი დაწინაურებული ქართველების წადილისა.“

მაგრამ ბედმა ჩვენს მრავალ-ტანჯულს ქვეყანას აღარ აცალა და არსებობის ჩარხი სხვა ნაირად დაუტრიალდა. მოხუცებულმა მრეკლემ, დაუძლო-რებულმა ბიორგიმ, უხასიათო და ხელზედ დახვეულმა ღვით მემკვიდრემ დასუსტებულის მარჯვენიდგან სრულიად გააგდეს სკიპტრა საქართველოსი და რუსეთმა შეაერთა საქართველოს ნაწილები ერთის ვალდებულობის ქვეშ, დაამყარა მის შორის სრული სიჩუმე, მყუდროება და მტკიცე კავშირით შეაერთა საქართველოს ბედი და უბედობა თავისთან.

X

ეს პოლიტიკური ერთობა, შეურყეველი კავშირი რუსეთთან ჩვენთვის იყო და იქნება ძვირფასი საუნჯე, მაგრამ კეთილად მოვიხმარედ ეს საუნჯე?... ძარგად გამოვიყენეთ ეს მშვიდობიანობა, რომელიც ძლიერ-მოსილმა რუსეთმა დაამყარა საქართველოში?... ზამოვიჩინეთ ისეთივე შეუპოვარი მხნეობა საარსო ბრძოლაში, როგორსაც იჩენდნენ ჩვენნი წინაპარნი დამოუკიდებლობისათვის, თუ დავტოვეთ თვით-მოქმედება, მივეჩვიეთ სხვის იმედსა და მივეცენით

თვლემასა და ძილსა?... ზანეძლიერდით, აყუყუადით და შევიძოხეთ ახალის მაღალ თვისებებითა, თუ დაეუძლოურდით, მიესუსტდით და უწინდელი ვაჟკაცური თვისებანიც თითქოს დაგვიჰკნა და მათ მაგიერ ჩვენში ჭაობის ბალახივით ამოხეთქეს დაბალთა, წვრილმანთა თვისებათა და დაამცირეს ჩვენი არსებობა?.. პეიესენით დოვლათით და მოვიპოვეთ კეთილ-დღეობა, თუ დავღარიბდით, ვალში და ვახჩში ჩავცვივდით, დავკარგეთ დიდძალი მამულ-დედული?.. პეაესეთ ჩვენზე ფულებით დაარსებულნი და გამწვენიერებულნი სასწავლებელნი და აემალდით განათლებითა, თუ ისე ჩამოვრჩით სწავლას უკან, რომ ასს კურს შესრულებულს მოწაფეში ჩვენგანი მარტო ერთი-ორი ურევია და ჩვენის სასწავლებლებით სხვანი ნათლდებიან და მალლდებიან?.. ბრწყინავს ჩვენი ეკკლესია თვით-მმართველობითა, თვით-მოქმედებითა, მაღლიანის მწყემსებითა, სახელოვან მქადაგებლებითა, შესანიშნავ მსწავლეულებითა, თუ, მოკლებულნი აქაც საკუთარს სათავეს მოქმედებისას, ძირს დაივწით მეტად, დავრჩით ერთის უბედურ რუსულ-ბერძნულ-ლათინურ სემინარიის ამარა, სადაც ქართულს ენას და ქართველობას ჩამორთმეული აქვს თითქმის ყველაფერი; ჩვენის ერის მწყემსებად და მოადგილედ პნტონისა, ღოსითეოსისა, ბაიოზისა, მარლამისა ვხედავთ ღირსეულთა პირთა, თუ იმისთანებს, რომელთაც დაიმსახურეს იმ გვარი სიძულვილი ხალხისა, რომ ყასბურ ტაქციის გამწესებამდის მიაღწია საქმემ; რო-

მელნიც მოკლებულნი არიან გონებითს სიცოცხლეს, რომელთა შორის სწავლა დამშრალია, რომელთაც თითქმის სრულაად შესწყვიტეს სახარების მაღალ სწავლის ქადაგება ხალხში, რომელთათვისაც სასულიერო ლიტერატურა სრულიად არ არსებობს,— მაშინ როდესაც, სომეხთ სამღვდლოება, აღზრდილი ნაციონალურ სემინარიაში და ნაციონალურს აკადემიაში, წაქეზებული და გამხნევებული ნაციონალურივე მთაერობით — პატრიარქ-ქათალიკოსით — იჩენს დიდს სიცოცხლეს გონებისას, ბეჭდავს ყოველ წლივ ათობით და ოცობით სასულიერო და საერო თხზულებებს, რადენსამე სასულიერო ჟურნალსა და აქვს გამართული ოთხი ათასი სახალხო ნაციონალური სკოლა? . . .

აეაყვავეთ ჩვენი ლიტერატურა და გავამდიდრეთ ყოველგვარი მეცნიერულ თხზულებებით, თუ ჩვენმა ცხოვრებამ, სრულიად მოკლებულმა ნაციონალურ ნიადაგსა, იგი ჩააგდო იმ გვარ მდგომარეობაში, რომ წარმოადგენს სწორედ სიზიფის ქვასა, რომელსაც რადენიმე თავ-გამოდებული ყმაწვილი-კაცი ეწვეა მაღლა, მაგრამ ვერას გზით ვერ აუცილებია ერთს დაბალს წერტილს ზევით?.. მტკიცედ დაფიცევით ჩვენის ღვაწლიანის ენის უფლებანი და მივეციტ მას ჯეროვანი ადგილი ყოველ სფერში, თუ ბრიყულად ზურგი შევაქციეთ მას, უგუნურად ავიძულეთ, ცალიერზედ დაესვით ყველა უფლებათაგან, გამოვდევნეთ ყველა ადგილებიდან და მაღალი პატივი ამ ძვირფას

საუნჯის დაცვისა დაეუტდევთ მხოლოდ გლეხის ქოხს? ავალორძინეთ ჩვენი ეროვნული ღონენი და საუნჯენი, თუ ვულალატეთ მათ და დავადექით გადაბირების და გაფუქსავატების გზასა? ჩვენის ქვეყნის მართვაში გვიჭირავს ღირსეული ადგილი, ვუწევთ მას მოსიყვარულე დედის სამსახურს და ვართ ერთგულნი მცველნი მისის კეთილ-დღეობისა, თუ პირველი ადგილიდგან მესამე ადგილზედ ჩამოვებით, სამხედრო სამსახურშიაც კი თავს წამოვისვით გუშინდელი ჩვენი უმცროსი ძმები, ზრუნვა ჩვენს ქვეყანაზედ სხვის ხელში ჩავაგდეთ? ბაძლიერდა, დამტკიცდა კავშირი და ურთი-ერთი ზედ-გავლენა განაოლებულის წოდებისა და ხალხისა, თუ სხვა ენაზედ სწავლა-განათლებამ, სხვა ენის ფართაშობამ ყოველ სფერაში ამართა გაუვალი კედელი ხალხისა და ინტელიგენციის შორის, მოსპო მათ მუა ორივე მხრისათვის გამაცხოველებელი ზედ-გავლენა და დააყენა ხალხი გაველურებისა და ინტელიგენცია გაქუფსავატების გზაზედა? ბავიხადეთ წინამძღომელად ის ცხადი ჭეშმარიტება მეცნიერებისა, რომ ყოველს ერს, მეტადრე ისტორიულს, რომელმაც თავისი ენა ლიტერატურულ სიმაღლეზედ დააყენა, გადაბირება, უცხო ტომის გზაზედ დადგომა: ჩამტოვთუ გავდასხვავებებს, ჩამედ შინაჩხს დაუჭიანებს, ორწყალ შუა გაჩქებს, თავისას ვეკლავებს მოაკლებს, სხვისას ხეიჩინად ვეკლავებს ვერ შეათვისებინებს, გონებით დაამდაბლებს, ზნეობით დასტემს, ენას გაუდატაკებს, ლიტერატურას გაუფუჭებს, დოკლათს და დედულ მამულს და-

აკრეკინებს, ბოგანოდ გადააქცევს და ბოლოს სრულიად აღგვის მას დედა-მამის ზურგიდგან? შეუპოვრად, გულდად, ვაჟ-კაცურად ვებრძვით ჩვენს ბედსა და გულში გვიღვივის იმედი ბრწყინვალე მომავალისა, თუ წარმოვადგენთ დაჩაგრულთ, თავ-მოხრილ არსებათა გროვას, რომელიც თითქმის სრულიად მოკლებულია მომავალის გამაცხოველებელ იმედსა? ღიღებით ისმის ეხლა ჩვენი სახელი შეროპაში, თუ სახსენებელი ჩვენი თითქმის სრულიად განქრა, და თუ იშვიათად ისხენება, ისიც მხოლოდ მტერიან კაბინეთში რომელიმე ჭირვეულის ფოლოლოგისა?.. მისი აზრი გამართლდა: კურთხეულის პლექსანდრე პირველისა, რომელიც საქართველოს ბედნიერებისათვის შინაურს თვით-მმართველობას ჩაქსდა საჭიროდ, თუ ძნობისა, ციციანოვისა და სხვა სამხედრო გენერლებისა, რომელნიც ამტკიცებდნენ, რომ ყველას ის სჯობს, საქართველო უბრალო გუბერნიად გადავაქციოთო? ჩვენის ოპტიმისტების მოლოდინი ასრულდა, თუ გამართლდა მამულის-შვილების პატრიოტული შიში, რომელიც ისე მშვენიერად გამოხატა ბარათაშვილმა თავისს უკვდავს პოემაში სოლომონ მსაჯულის და მის სოფიოს პირითა? მართის სიტყვით, მოკლე მოქრით:

რანი ვართ დღესა?

